

67323

121

СТЕБНИЦЬКИЙ

1862-1923

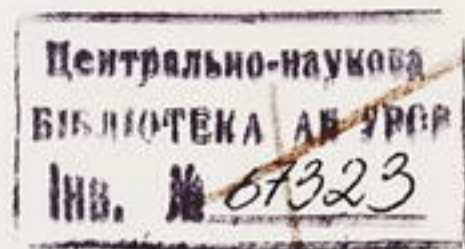
авт. Сороков

СЛОВО

[(92 (Стебницький) (082)]

П. Я. СТЕБНИЦЬКИЙ

1862 — 1923

С Л О В О

K —

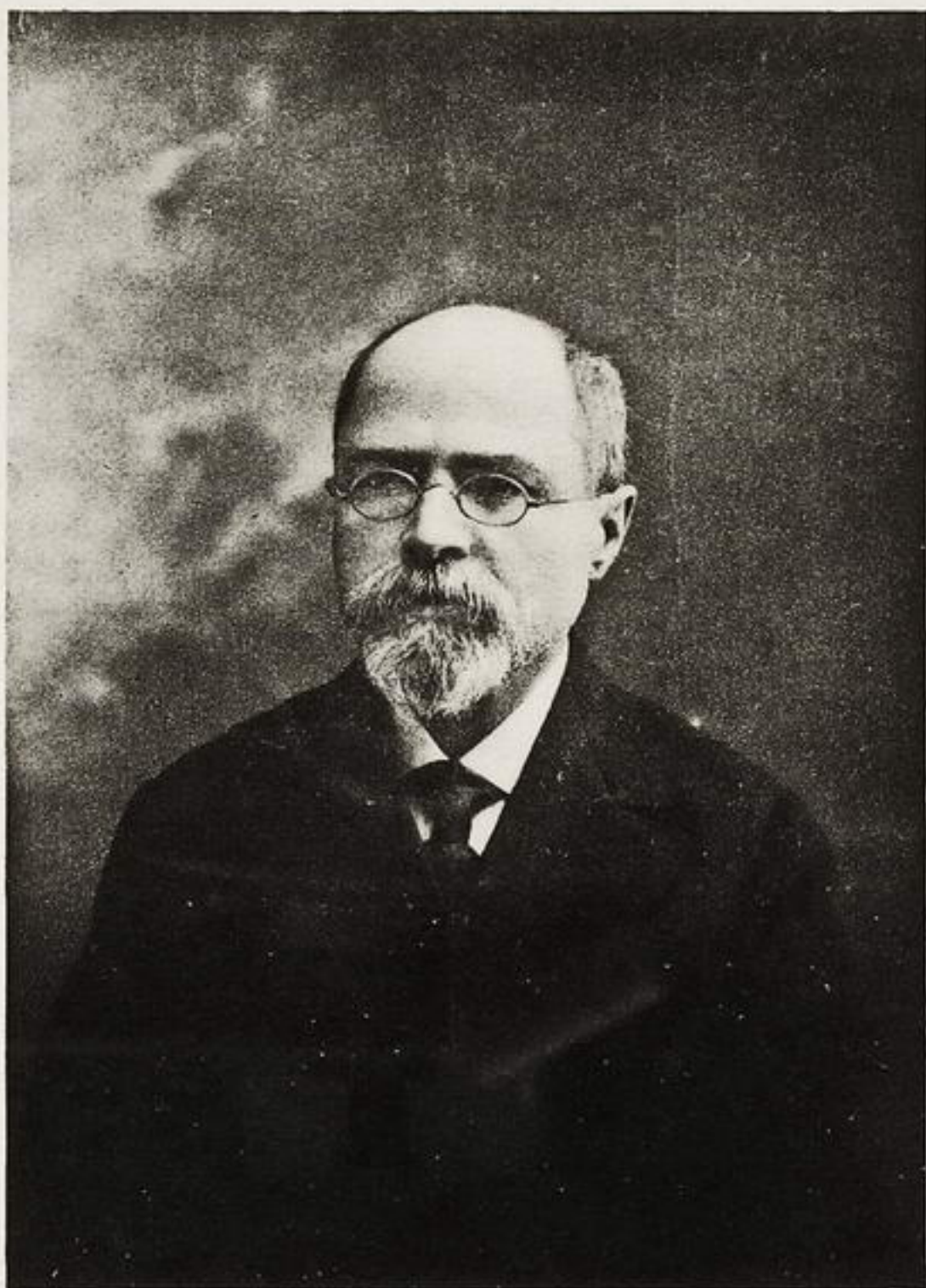
+Ш6(2-4)5-5344
ПЗ(24)5-7

с²

Центральна
наукова бібліотека
АН УРСР
Акт № 1992
№ 12 355-35

ВНООФУ
Звірено 20.07 р

Київський Окріт № 18138
Трест «Київ-Друк»,
1-ша фото-літо-друк.
Зам. № 1243-300.
1926

К. Степанович

Світлій пам'яті Петра Януаровича Стебницького, невтомного працівника на ниві українського слова і книги, вірного друга та оборонця їхньої, на знак пошани й подяки видає цей збірник вид-во Слово.

С. ЄФРЕМОВ

ЛІЦАР НЕЗДОЛАННИЙ

Останні роки життя і праці незабутнього П. Я. Стебницького тісно були зв'язані з Академією Наук. Сталося так, що самий закон про її заснування довелося підписати йому, як міністрові на той час освіти. Це, певна річ, випадок, але не випадок, що потім, зійшовши р. 1919-го з політичної арени, П. Я. Стебницький вже до самої своєї смерті, 14 березня 1923 р., працював головним чином тут. Офіційно він був одним з редакторів та керовничим Комісії Біографичного Словника діячів України, але значіння його для життя Академії зовсім не обмежувалось на цій технічній роботі. До його, як до справдешнього «мужа совіта і розуму» доходили всі питання нашого академічного життя і певне не було такої в йому справи, на найвищих, принципіальній ваги кінчаючи, яка-б обминала цього скромного керовничого однієї з академічних комісій. З ним радились, його думки засягали всі й у всяких справах, з нею рахувалися, і керовничий комісії офіційно—неофіційно не мало вкладав своєї творчої думки й величезного досвіду в загальне будівництво тієї грандіозної будівлі, що зветься Академія Наук. І ця роль рядового керовничого не здається нам занадто дивною, коли ми спробуємо зазирнути за лаштунки цього такого ніби непоказного життя.

Офіційний життєпис, свого роду життєвий формуляр небіжчика, і нескладний і може занадто, скажу так, сірий, як і вся його така характерна постать. Читач знайде в цій книжечці автобіографію небіжчика, подану вкупі з списом його творів до Спільного Зібрання Академії, коли воно доручало П. Я. Стебницькому наукову роботу. Для людей, що не знали небіжчика, ці матеріяли дадуть небагато і в усякім разі не вяснять, чим була для України ця людина. Їх треба розшифровувати, додати до скупих даних стриманого автобіографічного пера—живих коментаріїв, і тільки тоді зможемо зложити ціну тому капіталові, що мали ми в особі П. Я. Стебницького.

Дуже виразно пам'ятаю першу нашу зустріч.

Було це року, либонь, 1896-го, в господі Олександра Кониського, що була немов штаб-квартирою для всіх приїзжих звідусюди українців та осередком усяких новин з убогого тоді й вузького, але повного молодії романтики й надії українського життя. Зайшовши якимось до Кониського, я в його застав—невисокого чоловіка з розумним серйозним поглядом з-під окулярів, з записною книжечкою в руці. Печать якоїсь зграбности і разом стриманости, сильної й міцної волі одбивалась на всенькій його постаті: він ніби держав себе в руках, як і ту записну книжечку, з якою не розлучавсь і на мить. Заглядаючи часто до

неї, невідомий мені гість розповідав про петербурзьке життя і новини—діловито, серйозно, трохи аж навіть сухо, але впевнено, докладно й яскраво. Видко було, що те, про що розповідав, уложилося в певні форми, встоялося й має ясну і чітку формуловку. Так само, коли господар почав йому давати якісь із свого боку доручення, гість завжди кількома короткими запитаннями зводив справу до ясної й точної формуловки, а тоді черкав щось у своєму записнику, якого не випускав з рук. Перше вражіння було таке, що ця людина помилки не зробить. Здавалося, що мислить вона математично, короткими, але точними формулами. Здавалось, що все у неї наперед уложено, розраховано і до кожного нового з'явища чи вражіння підходить вона з класифікаторськими насамперед замірами. Видко було також, що вона не пустить сплоха до себе в душу сторонню людину і згорнеться, мов тая мімоза, скоро торкнетесь її якимсь необережним дотиком. Стриманість і культура просвічували в кожному її по́руху.

Це було так несподівано для мене, що звик у того-ж таки Кониського стрівати наших громадян завжди трохи ніби розхристаних, велемовних, експансивних. Скоро гість покінчив свої справи й не засиджуючись вийшов, я зараз запитав Кониського:

«Хто це такий?»

«Стебницький. З Петербургу. Гарний чоловік, тільки чиновник. Завжди на всі гудзики застебнутий».

Тоді ця характеристика здалася мені влучною і тільки роки і роки постійних зносин з небіжчиком, спільної роботи й переживаннів принесли до неї стільки й таких поправок, що й із самої характеристики нічого не лишилося. І не раз потім уставало наново питання—хто це такий?—І інша вже надходила на це питання відповідь.

Перше вражіння якоїсь стриманости, акуратности, коректности, культури—лишилось, правда, надовго. І од цього всього подихало на вас якимсь холодком. Здавалося, що ця людина колись там, у молодому віці, щось пережила глибоко й невідомо і вже на-віки захолола під вражінням того пережитого, ревниво слідкує, щоб хто не торкнувся його необачною рукою. Це був ніби втілений скепсис. І треба було не один пуд соли зїсти вкупі, щоб уповні розгорнулась ця хороша душа й виявила себе у всій своїй безпосередній красі, допустила намацати себе крізь ту шкаралющу зверхньої акуратности, коректности й холоду, які у багатьох на завжди одбивали охоту до ближчих стосунків. І може з першого погляду найдивнішим було саме те, як цей, такий, здавалось, скептичний, наскрізь тверезий аж сухий чоловік прийшов до українства, в оних часах може найбільш без-

надійної справи: недурно-ж і вороги й приятелі раз-у-раз мали нас за фантастів. Якось уже в останні роки, під час однієї інтимної розмови, це питання я просто й поставив був небіжчикові.

Вияснилося з його оповідання, що за часів свого студентства в Києві він був «общеросом». Стривався, правда, з товаришами-українцями, де з ким із них був навіть особисто близький, але до українства, як громадської течії, ставився—скептично. Не вірив. Більш того—не міг знайти розумних підстав для національного відродження, хоча зародок деяких місцевих інтересів безперечно був у його, тільки не вийшов з ембріонального стану. Але ось 24-х років опинився Петро Януарович у Петербурзі—й одразу почувив те, чого не помічав у Києві: брак рідного повітря. Його потягло назад, на Україну, «на ясній зорі, на тихій воді». І що менше було фізичної змоги вернутись, то дошкульніше долягала ця туга за рідним краєм. Тут приїхав до Петербургу Кропивницький з своєю знаменитою трупою—і сталося чудо: після кількох вистав з Стебницького-скептика став—може це мало навіть сказати: гарячий і незбитий українець. З притаманною йому упертістю й послідовністю, з тією-ж самою математичною складкою розуму він переробив себе і знайшов своє справжнє місце, з якого вже зійшов аж тоді, коли смертельна хвороба прикувала його до ліжка. Лицар

повинности й обов'язку, кришталеву чистий і не-
підкупно чесний—він міг иноді замовкнути, увійти
в себе, замкнутись, але перестати робити на ко-
ристь своєї ідеї вже не міг.

І власне це життя було одним суцільним под-
вигом неустанної праці. До Петра Януаровича,
як до фокуса, сходились нитки і пружини укра-
їнських заходів у Петербурзі. Він давав їм форму
і глибину—і що це було не легко, треба тільки
пригадати, що панувало в атмосфері тих часів, а
в петербурзькій зокрема, з тими рисами несерйоз-
ної поверховости, які набули навіть назву спе-
ціальну—«білило-мордовщини». І Петро Януарович
не тільки не вгруз у тій підозрілій атмосфері,
але весь час ішов уперед в українських дома-
ганнях, ростучи й розвиваючись разом з тим, як
ріс і розвивався цілий український рух. І 1917 рік
застав його так само на кермі українського життя
в Петербурзі, як і тихий присмерк 90-х років.
Що-б не починалося з громадських заходів у Пе-
тербурзі, чи і тут, на Україні, ширшого значіння—
кінець-кінцем не минало воно цього тихого, ко-
ректного, делікатного чоловіка. Коли треба було
зробити якусь відповідальну роботу, вибір завжди
якось спинався на йому.

Клопіт з цензурою, видавничі плани й запо-
взяття, політичні заходи й зносини, літературні
доручення—все це, скоро досягало Петербургу,—

а досягало за тих часів воно таки здебільшого—переходило на руки Петра Януаровича. Разом з О. Лотоцьким це були суцї екзекутори того, що диктувала за тих часів Україна, але виконати можна було тільки в Петербурзі. Втілений скепсис—один, і нестримний рух—другий, огонь і вода—ці довголітні товариші на одній роботі доповняли себе обопільно і так добре одтіняли свої супротиленні вдачі, які сходилися проте на одному, мов ті два воли в одній супрязі. І коли Лотоцькому належала здебільшого ініціатива, то виконання падало рівно на обох, і Петро Януарович свою частку громадської роботи після трудового офіційного дня виконував не одкладаючи, твердо й певною рукою. І що до його тяглися люди з українськими інтересами—це було тільки мовчазним признанням його ваги в обихідці українського життя в Петербурзі.

Але й не тільки українського. Переглядаючи папери небіжчика, ви стрінете листи і від усім відомого й шанованого академіка, і від якого-небудь молодого письменника, і від популярного політичного діяча, і зовсім зеленої курсистки—усі з якимось запитанням або подякою за послугу, усі з тим пієтетом до його, який збуджувати до себе може тільки справжня сила. І недурно Петро Януарович опинився був серед тих 104 «лейб-нахалів», що своїми підписами од імені «Союза писателей»

протестували проти пам'ятної нагаєчної розправи на Казанській площі в 1901 р. і тим сполохали спокій «його величності». І наслідки того протесту були теж характерні. Петро Януарович був чи не єдиний з урядовців, якого ім'я стояло під протестом проти вчинків уряду. Уряд його звільнив, але... й звільняючи знав, кого тратить, бо фактично лишив на тій самій роботі, тільки неофіційно. Це теж вимовний знак, чого був вартий цей зразковий робітник у всякій сфері праці, за яку-но тільки брався.

Трудове, сирітське, одиноко-самітнє життя... Воно може й наложило на Петра Януаровича печать отієї зверхньої суворости, мовчазности, того повсякчасного смутку, що найшов собі такий гарний вираз і в його літературному псевдонімі. «Павло Смуток» був дійсне промовистим перевтіленням Петра Стебницького. Але той-же самий «Павло Смуток» чудово зраджував і ще одну сторону вдачі Петра Стебницького, заховану глибоко від стороннього ока, сором'язливо прикидану позверховою плівкою коректності, скепсису й суворости. Це була з природи ніжна душа, глибокий лірик, який серед своїх економічних викладок, наперекір математичному способові мислення, віддавався тому, що вічно живе в серці справжньої людини. І воно, оте вічно живе, теж прорвалося, але так несміливо, скажу—по-мімозному, що довгий час навіть люди, які близько й добре знали Стеб-

ницького, не ставились до цього з належною увагою. «Петро Януарович прислав оповідання!»—це була сенсаційна новина для нас, Киян, що 1901 р. заходились були складати літературні збірники. Але що той самий Петро Януарович пише ще й вірші—цього довго й ми не знали. А тим часом як-раз на схилі свого життя «Павло Смуток» усе частіше озивався і все яскравіше виливав свій широлюдський сум—завжди з трохи іронічним одтінком. Старіючись, цей суворий чоловік усе якось лагіднів, м'якшав, усе частіше знаходив у собі ніжні тони, щоб висловити те, що очевидно «було на серці», але таїлося там похливно й несміливо, брентіло спершу тільки одгуком на співи великих майстрів слова. Як-раз тепер можливі зробились ті хороші, сердечні, інтимні розмови з ним, серед яких так повно виливалася ця багата душа—багата й на почуття, і на життєвий досвід, і на ту культуру, якою вразила мене ще тоді, за першої у Кониського в господі зустрічі. Останніми роками Петро Януарович вимучився багато і на безхліб'ї й на холоді; як і усі ми, тягав на своїх старих плечах пайки, мав чорні, порепані од роботи руки, тхнуло від його димом, бо сидів у «курній» хаті. Але його обличчя все частіше осявалося внутрішнім світлом і все більш лірична, ніжна сторона у його вдачі горувала над колишньою суворістю й одлюдкуватістю. Він не нарікав по-обивательському,

а просто, без фраз і поз, приймав усе на свої груди, як громадянин. Він мав змогу кудись виїхати, щоб пересидіти лихоліття або спокійно віка доживати, але одкидав усі спокуси: він міг упасти під вагою життя, але тікати од його, але податись під його тиском, показати йому тил—ні за що... І виснажений до краю, він упав, та не подався й сміливо до останньої хвилини дививсь у вічі невідомому. У Лесі Українки єсть чудовий образ стародавнього лицаря—подоланий, під п'ятою переможця, він усе-ж твердо промовляє: «Убий, не здамся». Кожного разу ставав мені перед очима цей образ, коли я дивився на подоланого життям, але незломного і тому й нездоланного Петра Януаровича. І жаль халав за серце, що не можна було обставити самотню старість цієї вищої калібра людини тим піклуванням, на яке вона своїм життям заслужила.

Жаліти тепер пізно. Але не пізно згадати між діячами нашого давнього і недавнього минулого таку характерну постать небіжчика; не пізно віддати йому належну шану; не пізно ствердити, що коли ми маємо змогу щось робити тепер та якісь перспективи розгортати на майбутнє, то цілком завдячуємо це їм—отим лицарям минулого, в гурті яких чільне місце належить П. Я. Стебницькому.

АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ

ХУТІР ЧОРНОГО МИНИ

Петра Януаровича Стебницького я знав мало, мало з ним дружив і мало любив. Тільки пізніше, з часом, роздумуючи над цією вдачею і розумом, навчився я почувати себе вільно і просто в його товаристві й одверто з ним говорити. А тепер дуже часто відчуваю, що він не з нами, коли шкода і смуток налягають голову і хочеться говорити з другом серця про те, що любиш і що непокоїть. Не про життя, — про літературу, про писане й друковане слово, про культурний рух людської думки, що словом і в слові появляється. Про життя ми з ним мало що говорили, — просто так нічого, а про літературу багато і, треба сказати, не сперечавшись, всеж-таки мабуть ні в чому не могли погодитись. В розлуці з ним я за ним скучив і зрозумів, яка мила і хороша душа в нього, який теплий і глибокий гумор він завжди носив у собі і як справді любив усяку ясну творчість.

Довгі роки він був для мене високошановною абстракцією, бо коли, року 1911-го, старий Чикаленко в довгих і докладних зо мною розмовах і оповіданнях про старих, старших і молодших українських громадян згадував ім'я Стебницького, він завжди додавав: «О, це дуже розумна людина». А розумних у грандіозній людській галереї Є. Х. Чикаленка було небагато: той талановитий, той заслужений, той корисний, той потрібний, милий,

щирий, приємний, той бестія, пройда, той «чепуха», той яловий, той ні се, ні те,—розумні були раховані на пальцях одної руки. Трохи був зазнав і я його дотепности, справді тонкої та незлісної. Жарти його, проказані з звичайною млявою манірою Петра Януаровича, з глибини канапки (при чому опускалися й лукаво косили очі), могли стати небезпечними в устах добрих людей і тільки збільшили мою неохоту розпізнатися на цьому вельмишановному розумникові. Дальші роки, коли на своїй шкурі довелося зазнати, що то за клоніт, праця, піт і недоля редактора української газети, збудили в мені найщирішу повагу до Петра Януаровича: не часто, але регулярно приходили з Петербургу його статті під заголовком «З біжучих вражінь», а з ними легкий день редакторові. Не треба правити мови, ні стежити за цензурністю статті, ні боятися друкарської помилки з категорії «досадних»,—раз-у-раз брано там ширшу політичну тему, широко її трактовано, ясно визначувано різку критику уряду і до того так управно й дотепно обійдено небезпеки цензурні, що ні розгонистий адміністратор, ні в'їдливий тимчасовий комітет «по делам печати» не нашкрябають крамоли і на 25 карб. пені. Прийдеш вночі в друкарню, складачі, тонко клацаючи шрифтом, перегукуються: «Одірви й мені шматок Смутка: Єфремов і він—перві у нас люди,—рука розборчива, на їх можна

Н. Я. Стебницкий
(1882 г.)

і зверх норми нагнати». Тільки багатò пізніше Петро Януарович утратив свій хист досвідченого лоцмана цензурних порогів і дістав ту самісіньку атрофію почуття цензурно-дозволеного, з якою народився С. О. Єфремов. Коли за старих часів скільки було не кажи С. О. Єфремову, що ось-де цензура може причепитися, ось це різке, ось цього ніхто не зважається власним іменем називати, він одно своє приповідає: «Чом не можна? Хіба-ж це неправда?»—то після революції і П. Я. Стебницький, скуштувавши волі і покинувши сам усяку службу й працю з російським урядом, покинув усякі остороги й перестороги і зробився не менш нецензурний, як і Єфремов. Отже, коли запанувала в Києві Доброволія, року 1919 і ми на знак повороту старого режиму стали свою газету звати не «Новою Радою», а, як і за царських часів, просто «Радою», то цю саму «Рад» добровольці закрили на восьмому числі, як за гнівні статті Єфремова, так і за саркастичні Стебницького. Ми явочним порядком почали видавати «Промінь», але тепер добровольців у масі дратував і самий тон наших писань. Та й усякому терпець урвався-б. Стара тонка іронія П. Я. тепер обернулася в їдкий сарказм, і проголошена на-ново «Едина-Неделимая Россия» в Києві дістала чимало колючок від колишнього російського бюрократа й знавця поезії самодержавного Петербургу. «Драний міх»,

«Німфа Егерія», «Був собі Сашка» (кілька глав з «Истории русской культуры» В. Шульгина)—самі заголовки судили й кололи й зневажали общеруську київську гістерику, і... мене покликали до Київського губернатора Чернявського, а той сказав: «Его Высокопревосходительство (генерал Драгомиров) поручил мне вам сообщить, что дальнейшие ваши издевательства и насмешки над Добрармией, освободившей вас от большевиков, совершенно недопустимы. Киев—это ближайший тыл, нет, он просто на фронте, так как бои происходят в Ирпенских лесах, и мы не можем вам позволить раздражать армию своими дерзкими выходками». І коли я йому спробував доводити, що ми не можемо зректися своєї позиції, а штрафи і закривання газет нас не переконують, він обірвав мене: «Дело обстоит гораздо хуже, чем вы думаете. Следующая в отношении вас мера—это»... і він рукою на-відлі показав кудись повз мене. Я оглянувся і побачив—стіну, а повернувшись до нього, бачив, як він здалека тим самим жестом ніби припихав мене... до стінки. Тепер я зрозумів. Він це побачив і, не кидаючи ввічливо всміхатися, роздільно додав: «Да-да, это самое». Обидва публіцисти, вислухавши від мене губернаторову обіцянку, реагували на це майже однаково: один усміхнувся весело, потер руки і сів за статтю гнівну, а другий—видав якусь рипучо-мелодійну ноту, спустив

вії і витяг з кешені статтю саркастичну: «А все-таки, не відмовлятися-ж»...

Але ще літом того року я мав радість ближче зазнати Петра Януаровича і то, знов кажу, не в справах життєвих, а в питаннях і розмовах літературних. Додати треба, що на-вні це була справді людина суха, а в ділових розмовах він завжди потрапляв вам налити на голову води — небагато, але такої холодної, що всякий ентузіазм причахав і натомісць приходили розважність, тверезість, розрахунок і логичність,—словом усі ті милі прикмети громадської праці, що инколи під гарячу хвилину бувають людині просто ненависні, хоч і дуже потрібні. А проте ці подихи холодного, скептичного розуму ніколи не відбивали вам охоти говорити з ним ще і говорити щиро, по-суті і одверто. Ясно було, що ця система розбивання мрій, обдирання ілюзій, викривання помилок, немилосердна критика ніколи не йшла в нього від лихого серця чи дражливості, чи мізантропії, чи нелюбови до вас особистої: його вдумливі, глибокі, завжди безогня очі, його голос, як струна *sol* на скрипці—з якимось музичним скрипом, його завжди коректне, поважне, закінчене слово доводили вам, що ні настрій, ні персональне, а самий розум і доцільність промовляють з нього, і завжди варто над його словами добре роздуматися. І ще одно, що потягало до нього на розмову,—це його маніра

говоріння: він із словом ніколи не викидався до слухача, не тицяв руками в-вічі, не піддавався хоч-би й мимовільним жестам і свідомо їх не вживав,—була лиш спокійна думка, рівний, приємний голос із нечастим виділянням якогось важнішого, на його думку, слова, і то не підвищуючи тона, а злегенька розтягаючи саме слово, скріпляючи на його голос. І слухав він також добре. Не перебиваючи й не підохочуючи окликами чи там подиву чи то згоди, він тільки зрідка нахиляв голову, і що тяжче йшла думка оповідача, то повільніше й з більшою напругою похилялася голова, і чути було тонкий музичний рип, схожий на «ну» і на «мм». Тільки вислухавши все до кінця, Стебницький брався відповідати і хоч-би й в основі погоджувався з вами, мова його починалася з усіх «проти» і з їхнього впливу на остаточний висновок, і аж тоді подавалися усі «за» і нарешті — мотивований, докладно й широко викладений висновок: розчеплялися складені коло грудей пальці, і обидві долоні поверталися вниз на знак закінчення думки...

Розмови точилися між чотирма, власно трьома особами, бо четвертий серед нас був — Кокодій. Кокодій — це особа, від якої лишився паспорт. Яким способом людина відірвалася від паспорта, де вона ділася, що за долю мала перед тим? Ніхто не знав. Але нав'язуючись до колишніх жартів про душу, тіло й паспорт за старого режиму, ми

надали Кокодїєві де-якої реальности: це мав бути зрусифікований міщанин старої Росії, безпонятна що-до політичного ладу людина, мовчазний, дуже мовчазний і власне загадковий у тому, що він любив. Кокодїй мало що любив на світі і не вмів ненавидіти, він був матеріалом, з якого кожна влада могла робити в де-якій мірі вірних собі людей, але глибоко вірних і корисних—ніколи. Відданість його владі через звичку могла стати автоматичною. Інколи прилучався до нас на короткий час хазяїн хутора, селянин на ім'я Мина, кликаний Чорним за невидану чорно-синю фарбу його волосся, хоч ми з тої чорноти застали скільки справді феноменально чорних волосків у його сивій бороді. Чорний Мина уважно прислухався до розмови і нічим не показував, чи він згоден, чи йому нудно,—розумні очі думали якимись своїми словами свою думку. Навіть від ілюзорного Кокодїя ми здобували якусь туманну формулу подій, Мина-ж був людина будучини, і наше говоріння було йому байдужим подихом снігу з давнеколишніх зим. А все-ж таки реальне значіння в тих розмовах мали ми троє, бо Мина—сфінкс, а Кокодїй—примара, на яку за всіх часів марно намагалася спиратися нереальна влада, Кокодїй—примара, виставлювана на переслідування розпаленого унтера Пришибеєва замість людини живої, свідомої свого походження, становища, праці й кінця.

Велику руїну 19 року ми трактували, як громадянську війну всіх проти всіх, коли бурхливі голови ще самі не знають, за який конкретний кінець вони воюють. Близчі наслідки розпалених подій вражають своїми малими, неефектними формами, малим натяком на дальші й більші результати. Сучасників події просто затоплюють у розбурханих хвилях народніх рухів, і тому не можна бути істориком свого часу, не можна скласти формули, котру пізніше історики, допускаючись великих неточностей і сліпо виходячи з результату, наліплять на весь наш час, зневаживши силу всяких подробиць і особистих переживань та вражінь. А тим часом, з малого виходить велике. Коли ми не можемо брати участі в громадянській війні через переконання чи кваліть нашої руки, то повинні все-таки думати багато над справами, безсуперечними для всіх чи для більшості культурних громадян. Отже нема ніякого сумніву, що приходить час будування демократичної культури, що здобуває свого розв'язання національна справа, що Україна буде покликана до великої творчої праці й сотворить свої власні, достойні статі й загальнолюдськими, культурні цінності. А однак лихий час зовсім не милує як-раз ті культурні цінності чи їхні зародки, за котрі він, може бути, й змагається. Не можна-ж вискочити й кричати, щоб обережніше поводитися з книжками, мармуром,

шклом, порцеляною, мальованим полотном та з культурною інтелігенцією, бо все-одно ніхто у розпалі боротьби не почує і не послухається... Що-ж тоді лишається? Віддатися пасивно на волю долі, випадку, масових заколотів і розчинитися в юрбі? Що до особистої долі, то Петро Януарович якраз стояв на тому, що не треба ні берегтись, ні шануватися: холод, голод, злидні—нехай упадають на голову культурних одиниць, бо труситися й потерпати за власний добробут і спокій у такі часи—це гірше ніж смерть. Та й внутрішня логіка життя примушувала його доводити, що хоч багато інтелігентних людей і були ворогами старого режиму й капіталістичних верхів, а одначе мусять на себе прийняти мстиві удари революції за злочинства великої буржуазії, бо не були вони ні гарячі, ні холодні, а лиш теплі і не пробували фактично в таборі переможених і знедолених. Революція й громадянська війна не знають малих ріжниць у світогляді людей і не терплять ні найменших ухилів від одного якогось погляду. Денікинщина, наприклад, відкидала всі і всякі факти революції й мріяла і в життя переводила найчистішу монархію й абсолютно точну реставрацію старого режиму. А упертість і завзятість в обстоюванні своєї думки й бажання навіть у малих людей вирости до потворної великості.

Начитаний тоді Анатолія Франса, я наводив думки з невеликого твору цього письменника—

«Фарината дельї Уберті, або думки про громадянську війну», де розвивається улюблена Франсова ідея, що з усіх війн, взагалі страшних, злочинних і безцільних, має найбільшу рацію війна громадянська, бо воюють брат із братом, сусід із сусідом, син отчизни з отчизни сином, воюють за близьке, рідне, єдине і спільне всім, тому й братовбійча різанина 1919 року на Україні має більше рації, оправдання й цілі, ніж велика всесвітня війна 1914—18 років. Переколошкається, переріжеться, переб'ється, перебунтується народ, і в річках крові та попелі пожарини виробиться, зформується воля нації, випишеться середня рівнодійча лінія і за скільки років народ залиже свої рани та згадуватиме про страшну кроворізню, як про якісь банки з насічками чи пиявиці при гарячці. Не може-ж бути, щоб завжди, коли гори тортуруються в породільних муках, родилася тільки мала руда миша...

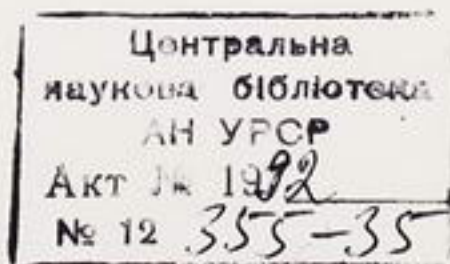
Петро Януарович слухав мене ласкаво й насмішувато, притакував, погоджувався і ставши враз сумним і поважним, утопивши очі в глибину своєї думки, казав:

«Не треба боятися, ні нарікати, що гине тепер поміж масою і багато інтелігенції. Ще п'ять років тому кожний охрищений у віру українську був у нас на рахунку і на вічних потерпаннях, що його справник, начальник палати, директор гімназії чи

зливні зітруть з ниви громадської, заженуть у море обивательства на інтелектуальне й моральне потопання. Але тепер нема чого боятися. Кожний, з такою працею доведений до стану національної свідомости, тепер приходить до свідомости соціальної і воює за свій світогляд поруч, коло, проти, десть коло нас, але воює за щастя й добро України. Тепер не час і не змога дати собі раду з якістю поодиноких людей, що вони за культурну являють собою цінність,—нехай шумує й піниться великий вир, але шукати собі самому порятунку, здоров'я і безпеки — це було-б не тільки моральним компромісом, це було-б і нерозумно, бо людина в таких великих подіях не владна стати осторонь політичних бур, економічних кризисів, матеріальних пригод, небезпеки голоду, стрілянини й політичної війни і помсти. Отже, краще не ухилитися й не тікати своєї долі, і коли ми не хочемо й не можемо брати меча в руки, то будьмо-ж послідовні й приймім такий кінець, що нам випаде, хоч-би й дурним случаєм. Окрім того, горе вам, єгда єсте ні холодні, ні гарячі, а тільки теплі. Я це передумав і прийму спокійно всяку смерть...»

Я. І з прозаїчними та гидкими подробицями? Ви будете зважливо «йти на смерть», а вас будуть волочити. В кальсонах героїчна поза все одно не вийде.

П. Я. Дарма. Мертвії сраму не імуть. Morituri теж.

С. О. Вернімось до інтелігенції. Інтелігенція буде потрібна в перший-же день культурного будівництва. А як її переб'ють у громадських війнах—майбутня громада нормально не складеться. Буде велике поривання до культури, а носителів культурної традиції бракуватиме. Революція може багато чого руйнувати, але вона-ж сама виростає з кращих ідейних традицій народу, і хто-ж їх носитель, як не інтелігенція?

П. Я. Інтелігенція — не тільки ми з вами. Статечні, розумні селяни, вдумливі робітники, свідомі учителі, фершала—вони, може, менш ніж ми освічені, але ближчі до реального життя мас народніх.

С. О. Але як-раз вони й вигибатимуть найбільше, бо тільки вони й воюють насправжки у громадянських війнах. Заблуканий фронтовик, перехожий елемент, войовничий пацанок—озброєні до зубів, але рішучої хвилини беруть ноги на плечі і подаються до іншого місця, де густіша каша, а органічний елемент, «чающий движения воды» від революції, лишається на місці й б'ється до загибелі за свої інтереси, чи за ту революцію, яку він собі уявив.

П. Я. І все-таки усе те, що не маса, не селяни й робітники,—воно тільки одиниці чи там невеликі групи, що мали значіння колись в переддосвітку революції, а тепер тільки заважають виявленню ясної волі мас. Для революції, може бути, досить і тої вини, що ти не селянин, чи не робітник.

Я. Так от майте на увазі, Петро Януаровичу, що я селянин, з доброї селянської сем'ї. Не тим доброї, що заможньої, а тим що з діда-прадіда селянської. Мій дід Хванасько жив 96 років і не мав сивого волоса в голові. Тітка Текля, породивши дитину, поклала її під лаву, а сама далі мастила долівку в хаті. Брат Гаврило брав два мішки пшениці на плечі й ніс аж до солодкої криниці, а це мабуть з півтори верстви. Сестра у-других Ганка як сунула була в груди найсильнішому парубкові на джогу, так той точився через весь гарман, об землю брязнув і ногами накрився. Це—фізична сила. А моральна теж була показна, характерна й оригінальна. Дядько Олекса ніколи не дозволяв дітей бити, хоч свого тридцятилітнього сина, щоб спинити бійку з селянами, вистібав по жижках при людях як хотів. Гаврило викрав свою наречену з найдикішого села на Херсонщині серед білого дня за-ради чистої естетики: «ходь в неї ловка». Тиміш Тулюля, дивлячись на Березань—затоку морську, прочитав мені на-пам'ять «Сон» і «Кавказ», а моє-ж село по статистиці не мало ні одного письменного, і підпис сільського старости, як оскардами вирубаний, був єдине, що наше село і сам староста могли написати. І я, кість од кости мужицька, маю бути тепер під підозрою, що я був, чи єсть, чи буду з панами?...

П. Я. Справа не в кості—це ви добре знаєте. Адже й перша російська революція, і друга теж, і велика війна Європейська стояла на одному гаслі: хто не з нами, той проти нас. Ми не проти революції, ми рішуче проти реакції й контр-революції, а проте за саме наше бажання повносити в революцію де-які лагідні корективи, вона нас може знищити. Індивідуальності наші вона вже потоптала, розчинила їх в масових рухах, і тепер нічого не заважить на терезах революції й історії, коли випадок завдасть нам і фізичної смерті.

Я. Але працювали-ж ми для цієї самої революції? Підкопували мури самодержавія; виясняли огидну суть «єдиної неподільної» Росії; проповідували визволення духа людського; обстоювали покривджених, трудящих, знедолених, визискуваних,—невже це пішло на марницю, а ці самі ідеї вкинулися в голови молодого покоління й мас самі собою?

П. Я. Ви втішайтесь тим, що робили, тільки не шукайте собі тепер признання, бо ніхто за вами нічого не признає. Ідеї нового вільного й кращого життя сіяло свого часу багато людей, а про їх здебільшого ніхто не згадує. В історію і вдячну пам'ять потомних поколінь попадають з нерозгаданих причин тільки одиниці і при тому не завжди і не досить достойні.

С. О. А проте ми як-раз свідки тому, що з малого виходить велике. Не тільки Кирило-Методіївці

тому доказ, але й початки нашої, власне моєї з товаришами Доманицьким, Лотоцьким, Дурдуковським роботи в літературі та книжковій справі. І ми, починавши колись із невеличких книжечок, насмілившись потім на серію поважних видань, і не думали й не мріяли, що ще на наших очах, менше як за десять літ повиростають українські видавництва, преса, чимала книжна продукція, з'явиться український читач і передплатник української преси, цей герой, як що зважити всю депресію з боку царського режиму на демократію взагалі і на українську суцього й особливо. Чом-же ми не приймаємо теперішні наші національні здобутки, як дар, як дурничкою одержані високі милості нашої долі, чом не радіємо тепер усьому, аби лиш було воно українське? Річ проста: ми починали й робили свою справу в глибокій свідомості своєї правоти, правди нашого діла і нас не здивуєш несподіваними успіхами, як і не спиниш на шляху до здійснення усіх наших ідеалів. А бралися ми за свою роботу, пам'ятаючи, що ще перед нами і за гірших і чорніших часів були люди, що нам заповіли велику твердість духа і безмежну саможертву. Пригадуються мені багато з них, незнаних героїв, що не полишили в літературі і в пантеонах славних ніякого сліду. Були вони якісь характерні, незвичайні і тим незабутні, що слово з ділом у них ніколи не розходилося, і ніколи вони ні в

житті, ні в прийдешньому не допоминалися якогось приємного й вигідного становища.

П. Я. Так, це правда. Їх-би можна було проти нас назвати могоканами, підосновою майбутнього громадського руху й закінченої доладної людини. Вони, хоч-би й не згадували про Україну і мало про неї знали, були органічними українцями, бо носили в собі велику стихію українського народу, вільнолюбний дух нашого козацтва, протест проти міщанства й прози буденного життя. Власне вони останні ховали старі вільні традиції та поривання духа і вони-ж таки передавали, тоді ще небагатьом своїм духовним ученикам, заповіти кращої частини душі людської.

С. О. І вони вірили ясно й твердо в прийдешню волю і рівність. Їх ніщо не могло ні збити, ні зрушити з тої глибокої віри в кращі часи для нашої країни.

Я. А дивіться—одначе вони забуті.

П. Я. Імена. А заповіти й діла їхні живуть. Знаєте, як казав останній запорожець Микита Леонтійович Корж: «Нашого насіння ніхто не викоренить». І слід-би про їх згадувати. От давайте, поки сидимо тут без діла, оповідати про таких людей вечорами...

С. О. І вийде ніби «Декамерон» українського громадського руху.

Я. Або як вигнані з рідної Флоренції оборонці демократії, скільки членів родини Альберті, ставши

осторонь громадянської війни, провадили розмови про минулі середні віки й зародки в них близького відродження, так і ми можемо на кращих людях минулого вгадувати прикмети кращої прийдешності, хоч-би до неї й не дожили.

С. О. І слід-би це позаписувати, скласти таку збірку заслужених невідомих,—це повинно не менше діяти на уяву людську, як біографії прославлених громадських, політичних, літературних і всяких інших діячів.

П. Я. А спільну назву я дав-би таку. То була «Вілла Альберті», де збирались родовиті прихильники демократії, а це убогий хутір, де збирається українська інтелігенція простого роду, отже: «Хутір Чорного Мина».

Я. Добре було-б дати й епіграф під цю назву, щоб об'єднати одною ідеєю наші оповідання.

П. Я. А епіграф узяти запорожця Коржа: «Нашого насіння ніхто не викоренить».

Я. Треба ще вступну частину. Там має бути весь антураж Хутора Чорного Мина. Перш за все сам Мина; потім — наша господиня, що несе на собі стільки чорної роботи господарської — треба висловити пошану до довготерпеливості жіночої і втішні думки, що це вже недовго буде на світі. Неодмінно треба згадати про маленьку Олю, що так гарно порозумілася з вами, Петро Януаровичу: мовчите ви, мовчить і вона, заглядаючи вам за

окуляри в очі і в праці розгадування в вас людини пошморгуючи носом. Треба згадати про павукове кохання і павучишину жорстокість, що я вам не раз у коморі показував. Нарешті там слід оповісти й про безтілесного, але паспортного Кокодія, що однаково чужий і мужичій відданості праці Чорного Мина, і нашій інтелігентській мрійливості.

П. Я. І цю вступну частину напишете ви.

Першим оповідав Сергій Олександрович. Повість була про київського дяка Луку Скочковського, що був мовчазним фізичним притулком ідейного розвитку бурсацької молоді тих часів. В його хатину набивалося ущерть повно бурсачні, щоб читати недозволену літературу, сперечатися над радикальними ідеями, куштувати молодим зубом нові ідеї соціалізму. Від задухи гасло світло в хаті, від суперечок бурсаки пересиживали всі пізні години, від втоми засипали де хто сидів, тулився і лежав. Пізно вночі приходив сам дяк Лука Скочковський і не мігши ступити й кроку за густо накиданими соціалістичними тілами, здіймав із шпугів двері, клав на краї стільців і враз засинав, тримаючи октаву до дружнього соціалістичного хропіння. Не підживившись з вечора, пісникував Лука і з ранку, бо палкі суперечки ні трохи не вадили бурсакам автоматично витереблювати всі харчові запаси Лукині. В його хаті молодь робила,

що хотіла, і йшов туди й живився новими ідеями й Лукиним харчем усякий, хто хотів, часто і в-вічі не бачивши самого Скочковського; і не без того бувало, що прийшовши трохи раніше додому, дяк Лука чув, як десь у кутку допитуються за нього— «а це що за проява?» Його відданість молоді й речам нового культу була така велика, що він нелегальну літературу звіряв на схованку самому Богові: під святим престолом у церкві. Бідному бурсакові, діставши заборонену книжку чи прокламацію, був один клопіт—лиш добігти до Луки Скочковського, а там можна заспокоїтися, бо нелегальщина—в Бога за пазухою. Скільки їх перейшло через руки Луки Скочковського молодих бурсаків, скільки їх дістало вільну освіту в богохранимій бібліотеці мовчазного дяка, що терпів і терпеливо ждав і сподівався плоду від плеканого насіння—ніхто не знає, ніхто не скаже. Приходили, проходили, зникали громадки молоді, як табунці горобців, вилітали в життя і забували про Луку Скочковського, а він все мовчав і давав новим і новим хлопцям хату, хліб і ковбасу з мисника і літературу з-під престола. Чи вірив він кожному і в кожного?—Не знати. Але робив своє діло спокійно й уперто і сіяв добро не вибираючи ґрунту,—сказано бо єсть: вийшов сіяч сіяти...

Я оповідав про Василя Івановича Чумного, мого хрещеного батька, людину вдачі, краси й виросту

незвичайних. Він вигинав п'ятака у човник і давав мені на спомин, сміючись із мене, що в університеті такого не навчать. Коли він брав коня за ногу, щоб заглянути під копито, бо він і коновальства тямив, в того по шкурі перебігали дрижаки, як у пропасниці. Двох величезних одеських биндюжників, що знущалися над його конем, він забрав у оберемок і викупав в ополонці, співаючи їм «во Йордані крещуюшюся тобі, Господи» — справа трапилася на Водохрища. У Дофиновці його зачепили й образили п'яні рибалки — найстрашніший народ на Херсонщині, — і він з ними бився поти, аж зробив те, чим на початку сварки похвалявся: поваляв усіх у купу і сів зверху. Сажінь на виріст, орлиний ніс, гарні очі, зевсова чуприна й борода, моторна статура і веселе, людяне, приязне й доладне слово. Від нього пашило безмірною, красивою силою, ясним розумом і щедрим привітом для всякої людини. Не можу забути тої хмари розумної добродушности, що через малі двері впливала до нас у хату і греміла ловкими доладними словами: «Не з війною, а з добром. Не обмину вашої хати, кумасю Ярино Панасівно. Хоч лайте, хоч карайте, а від Василя Чумного все щось зостанеться. Давайте ручку поцілую, а мій хрещеник нехай мене в руку цілує»... Рука завбільшки в мою голову пригортає мене до пахущих здоров'ям і щирістю грудей. «На, синку, — йди

погуляй та розум май. Поки насіння лускатимеш, хрещеного батька згадує». І передо мною повна така жменя насіння. Похапцем видираю з штанів сорочку і туди висипається купа насіння; біжу у двір, в куток між смітником і помийницею, висипаю гору цього насіння на землю, уважно шпортаюся в ньому і—єсть! Звичайний подарунок: злот, п'ятнадцять копійок,—велика сума, її в мене забрали-б, щоб не транжирив. На кінці сорочки робиться вузол—там мій злот; сорочка—назад в штани, насіння по кешенях, скільки влізло, а останнє—царським жестом віддається приятелям-жиденятам, і біжу знов до хати видивлятися в чудо людське, в Василя Чумного. Він оповідає мамі, як він один обробляв тринадцять десятин землі під Миколаєвом, як скучив за синами-соколами, за дочками-павами, як продав усе і херсонським шарабаном, що на ходу дзвоном дзвонить, влетів на рідний Пересип, стоячи як бойова башта на кораблі й гукаючи до всіх слова привіту, жарту й дотепу. Його стримані, короткі, закінчені жести громадили перед очима будинки, поля, вози, людей в гарних рухах, в ловкім розпологові, в гармонійнім стані. Його слова були статечні, змістовні, відкись іздалека заповідані і тому безсуперечні, цінні своєю легкою мудрістю і внутрішнім ритмом. Мені він завжди уявлявся ясним свідоцтвом великих духовних і фізичних сил нашого народу і запо-

рукою прийдешньої великої нашої продуктивної творчости...

Петро Януарович мав нам оповісти про людей, згадка про яких настирливо добувалася його душі і відірвала з обіймів общеруськості до лона рідної культури. Але оповідання увірвалися: треба було подаватися до міста.

Я написав був ту вступну частину, де оповів про нас трьох, про хутір, про Чорного Мину. Були там і маленька Оля, і павук з павучихою, і тінь від старої груші, й ілюзорний Кокодій.

За ці роки рукопис мій десь пропав. Умер Петро Януарович. Умерла маленька Оля. Кокодій здобув собі аж на два роки людське тіло, мав велику бороду, рубав дрова, носив воду, порався коло чадної пічечки, але знов зник, розтанув, розійшовся як туман.

І без Петра Януаровича не написався наш хуторний роман під назвою «Хутір Чорного Мина» з епіграфом «нашого насіння ніхто не викоренить».

30. IV. 1926 р.

Є. БІГАНОВСЬКА

СПОГАДИ

Познайомилась я з Петром Януаровичем у «Книгарі» влітку 1918 року. Зайшов він тоді до редакції, щоб довідатися про долю своєї статті про Ф. К. Вовка. Був такий суворий і непривітний, так важко й боязко було з ним розмовляти, що я зітхнула з полегкістю, коли П. Я. пішов, і подумала: «Вовк про Вовка».

Оселившись у Києві, П. Я. став постійним співробітником «Книгаря». Майже що-тижня заходив він до редакції. Прийде, бувало, П. Я. з чемоданчиком дуже тихою ходою, сяде на стільці проти вашого столу, глибоко зітхне кілька разів, спочине, потім розпитається про новини, розгляне книжки, що надійшли до редакції, запитає про ваші особисті справи, і коли ви починаєте вже думати, що цей візит є знак уваги до вас,—П. Я. одчинить чемоданчик і наче між иншим, наче щось неварте особливої уваги—покладе на стіл свої рецензії чи статті і при цьому гляне на вас поверх окулярів, а на губах з'явиться зовсім дитяча усмішка.

Коли редактор «Книгаря» В. Старий виїхав з Києва (січень 1919 р.), а М. К. Зеров ще не заступив його, П. Я. майже що-дня навідувався до редакції, щоб допомогти порадою чи ділом. Прийнявши редагування «Книгаря», М. К. Зеров ще ближче притягнув П. Я. до праці і що-день то більш і більш П. Я. ставав у нас своєю людиною.

Одного разу надумалися ми з М. К. Зеровим поставити для П. Я. в редакції столика, щоб він не відчував тут себе гостем, а мав-би де посидіти й попрацювати. П. Я. це дуже сподобалось, тішився він своїм місцем як дитина і потім частенько заходив з якоюсь роботою, щоб попрацювати в гурті.

Коли влітку 1919 року В-во «Час» розпочало видання «Всесвітньої Книгозбірні» і одним з редакторів запросило П. Я., то маленький стіл замінили на великий, і П. Я. по-службовому одсиджував певні години.

Потім П. Я. залишився на посаді загального редактора в Т-ві «Час» і в «Часі» і з «Часом» доживав свого віку, але ні за що не хотів сидіти в окремій від «Книгаря» кімнаті.

У Києві П. Я. спочатку (червень 1918 р.) оселився у родичів на Кудрявській вул., але прожив там недовго: тісно йому було в одній кімнатці після великої петроградської квартири, і в-осени 1918 р. він перебрався до знайомих на Тургенівську вулицю, 81. Мав там дві ясні кімнати з балконом, харчі й інший хазяйський догляд. Жилось тут П. Я. спокійно й вигідно: скаржився тільки часом, що дуже далеко йому ходити, особливо втомлювався в ті дні, коли й увечері доводилось іти на якісь засідання.

Другої зими одну кімнату в П. Я. було рекві-

зовано для червоноармійців, стало неспокійно. Якийсь час П. Я. був позбавлений всякої можливості не тільки працювати, але й спочивати; змучився, знервувався.

Коли в січні 1920 р. звільнилося дві кімнатки в помешканні т-ва «Час» (Володимирська 42), П. Я. переїхав туди і хоч і не довго, але багато там лиха натерпівся; це була перша страшна зима, топили взагалі скрізь мало, а помешкання П. Я. було над під'їздом, натопити його й за добрих часів було важко, а цієї зими там був страшний холод. П. Я. майже не вилазив з кожуха, сидів у шапці й рукавицях, і все-таки повідморожував собі руки, і потім що-зими вони в нього напухали й боліли. Нове житло мало ще й інші невігоди, і П. Я. знов почав шукати собі хату. На цей раз П. Я., здавалося, пощастило, пораяли кімнату на Столипінській вулиці, 31. Кімната була велика, добре мебльована, з балконом, але не було сумніву, що взимку вона буде холодна. Проте П. Я. вирішив переїздити.

У ті часи з помешкання на помешкання не перевозились, а переносились; не добріша доля була й до П. Я. Багато книжок довелося йому поносити самому, де-що допомогли йому перетягати «Часяни». Всяку увагу до себе П. Я. дуже цінував і звичайно чимось її відзначав. На цей раз П. Я. приніс нам вірша:

ЮВІЛЕЙ.

Найстаріший співробітник
Товариства «Час»
Перевозився нарешті
В двадцять п'ятий раз.

Ювілейний толокою
Склався перевіз.
Делегат «Дніпросоюзу»
Скрині й меблі віз;

За підводою понуро
Чапав ювіляр;
Директори урочисто
Несли самовар;

«Книгаряни» в оберемках
Цупили книжки;
Далі всі тягли юрбою,
Що кому з-руки:

Господиня—хліб та цукор,
Машиністка—прес,
А конторщиці вподобавсь
Металевий пес.

На квартирі ювіляра
Шанувать взялись.
Привітання та промови
Річкою лились:

Дивувались ювіляру,
Що, мовляв, старий,
А такий іще рухливий,
А такий прудкий!

Сподівались, що не скоро
Він зіб'ється з ніг,
Що й до сотих перевозин
Доживе, дасть біг.

Сумно слухав він промови
Й не відповідав, —
Тільки песик металевий
Раптом загарчав... ¹

Але все-ж своїм привітом
Товариство «Час»
Всолодило ювіляру
Клопіт на цей раз...

20/7 III 1920.

На Столипінській вулиці П. Я. прожив більш ніж два роки (до осені 1922 р.). Це були ті лихі часи, коли всім жилося тяжко, холодно й голодно. Загального лиха довелося зазнати й П. Я. Зайдеш, бувало, взимку до П. Я., а він стоїть навколішках коло залізної грубки, навкруги дим, ледве помітно блимає «коптилка» (саморобний гасничок), П. Я. лається, протирає очі, що плачуть від диму й топять далі, щоб підняти температуру хоч на якусь годину до 8—10°.

Заробітків у той час не було майже ніяких; в Акад. Наук, де працював тоді П. Я., давали тільки

¹ Співробітниця, що несла з іншими речами дорогого для П. Я., як пам'ятку, металевого песика, ненароком упустила його на брук і відбила хвостика.

продуктові пайки, до того пайки ці П. Я. доводилось перепайовувати з своїми старенькими тітками, що жили десь на Печерському. Речі пливли на базар одна по одній, але віддавались там мало що не за-дурно, і при тодішній дорожнечі на харчі не забезпечували навіть більш-менш ситого життя. Хвалився якимсь П. Я., що один раз навіть сам зважився піти на «Євбаз» з капелюхом і годин зо дві продержав його на кулакові, піднявши руку вгору.

Ці злидні потроху підривали сили й здоров'я П. Я. Помітно підупав він на здоров'ї після операції в червні 1921 р.: сильно схуд, зблід, швидко втомлювався. Цю помітну втрату відчував і П. Я., бо коли йому того-ж таки літа завважили, що він сильно подався проти літа 1919 року, то П. Я. відповів: «два роки назад я ще женитись збирався, а тепер про це вже й не думаю» (це, звичайно, був жарт). Згодом П. Я. трохи окріп, але цілком здоров'я вже не повернулося.

Прийшла нова зима; зимував її П. Я. на старому помешканні. Зима була особливо люта, безгрішша скрізь, і попереду нічого кращого. Те, що залишилося ще з речей, доводилось продавати обережніш, оглядаючись на майбутнє. Харчувався П. Я. бо-зна як, аби животіти. Ідучи на працю в комісію Енциклоп. Словника (Володим. 37), П. Я. брав з собою у чемоданчик свій злидений сні-

П. Я. Стебницкий
(1888 г.)

данок (шматок хліба й цукру), щоб випити тут, у чужій хаті, шклянку чаю, бо вдома господиня відмовилась подавати П. Я. самовара. На обід, звичайно, одна страва—куліш чи галушки,—і то майже пісні. Готував обід брат П. Я., допомагав і П. Я. Коли видавали пайкове м'ясо, то й у них було свято, і П. Я. потім розказував, як вони з братом надумали поласувати, докупили капусти і напружили бігусу.

Страшні то були часи, всі ми були завжди голодні і смачно їли тільки в думках. Цей голодний анабіоз, відай, добре дався в знаки і П. Я., бо коли я якось сказала йому, що на мою думку кулінарні книжки будуть скоро найпопулярнішою й найулюбленішою лектурою (я вже їх тоді читала з охотою і то вголос), то П. Я. відповів: «а що-ж ви думаєте!»

Ця зима впеклась П. Я. ще й тим, що на помешканні в його, як і в багатьох кватирах, замерзали крани і не було води; доводилося йому самому носити її з Підвальної вулиці, 36, за два квартали, а потім наповнювати нею всі кухлики, мисочки, тарілки, чайнички. І стояла вона у П. Я. скрізь—на вікнах, на столах—у холодній хаті, така холодна й непривітна. Здобувана з такими труднощами, вода в очах П. Я. мала надзвичайну цінність. Одного разу я понесла П. Я. відро води, але не застала його вдома й віддала воду в сусідню

кімнату, де мені не знали як і дякувати. Довідався про це потім П. Я. і не міг заспокоїтися: «І як-же це так,—забрати чужу воду, з якої речи?» «А мені так дякували»,—кажу П. Я.—«А я думаю, що дякували за чужу воду; от нахабство...» Видно було, що сердиться П. Я. не тому, що вода потрапила не до нього, а просто не розуміє, як можна задурно взяти таку дорогу річ.

Весною 1922 р. перед Великоднем П. Я. дуже застудився і занедужав на інфлюенцу. Залишатись на своєму помешканні, де не було кому навіть хату витопити, П. Я. побоявся і на запрошення М. С. Синицького (тоді Радника при Управі в Акад. Наук) переїхав в академічний будинок на Володим. 37, де містилось колись в-во «Час». Ще П. Я. не одужав зовсім, як захворів на висипний тиф М. С. Синицький. Це сильно стурбувало П. Я.: в останній час між М. Синицьким і П. Я. були дуже приязні відносини; зав'язалися вони ще за спільної роботи в «Часі», а потім зміцніли вже в умовах академічного життя й роботи. Вони дуже цінували і любили один одного, і коли М. Синицький зліг, то П. Я. наче осиротів. Крім того, П. Я. став якось нервуватися: видно було, що його турбує пошесть сипняка, що йому боязко залишатись у кімнаті, де все говорить про цю страшну хворобу... Через кілька днів П. Я. повернувся на Столицинську.

П. Я. дуже цінував і любив життя, не хтів смерти і ніколи про неї не згадував. «Той, хто почуває смерть, ніколи про неї не говоритиме», завважив якось був П. Я.

М. Синицький не переніс хвороби і помер. На похоронах був і П. Я. — кволий, прозорий і осиротілий. Говорив він промову від т-ва «Час» (на Володимирській вулиці, проти колишн. приміщення т-ва «Час», 37); стояв знеможений, згорблений, наче поменшав, був блідий, як воскова свічка. День був сонячний, теплий, П. Я. дивився кудись у небо, говорив тихо, але проникливо й гаряче. Потім пройшов за труною ще кварталів зо два й повернув додому.

Наприкінці травня (1922 р.) П. Я. виїхав на спочинок до санаторії в Святошині, прожив там п'ять тижнів, трохи спочив, наче посвіжішав і піддужчав. Повернувшись залишив немилу хату на Столипінській і оселився у невеличкій кімнаті в тому-ж таки академічному будинку на Володим. 37. Тут було тепло і люди кругом свої, було кому й доглянути за П. Я. І з грошми тоді було вже вільніше, бо в Академії, де П. Я. працював у двох комісіях, хоч і небагато, але доволі справно вже платили. Крім того, і з їжею було вже легше, — по крамницях можна було дістати все, як і за старих часів. Хоч платні, видно, і не вистачало, продавалися й останні речі, проте П. Я. почав

краще харчуватися, але щось не поправлявся. Часто жалівся на задуху, на втому, особливо погано себе почував, коли треба було йти вгору; крім того все якось не гаразд у нього було з шлунком; почував сильну слабкість і після служби здебільшого читав лежачи.

Самотно й одлюдно жив у Києві «старий дід Смуток» (так часом П. Я. себе звав). Мало хто знав його хатнє життя; не сказати, щоб він з ним ховався, а так якось воно склалось, що ніхто не наважувався підійти ближче до П. Я., — такий він був захований завжди. І смутний був П. Я. через цю самотність. Мов тікаючи від тої самотності, любив П. Я. працювати серед людей, а не в окремій кімнаті; коли в Академії йому довелося сидіти самотою в Біографічній комісії, то П. Я. щоденно забирав роботу і йшов «грітися» в комісію Словника живої мови, до теплої груби й живих близьких йому людей.

Коли, бувало, П. Я. потрапляв до гурту молоді, де співали, пустували, сміялись, стрибали, то й П. Я. оживлявся, сміявся, удавав з себе кавалера бадьорився і тоді наче молодшав. П. Я. дуже любив співи, музику, знав багато українських пісень, співав з великим почуттям, проникливо і любив, більше сумні пісні; кажуть, що й грав непогано, але я не чула. З його старенького вже тіла прозирала иноді молода душа.

Бувало, часом у «Книгарі» підійде П. Я. до вікна в літній день, зведе очі в небо, наче замислиться і видно, почуваємо, що П. Я. десь далеко-далеко, забув навіть, що й ми тут коло нього, замріявся..., а потім раптом обернеться, зітхне глибоко: «ох-хо-хо-хо-хо» — так тяжко, що у вас аж серце защемить і раптом і плечі спустяться, і голова похилиться, і знов перед вами не молодий П. Я., а «старий дід Смуток»; і сяде за роботу.

П. Я. любив природу, ліс, річку, луки; любив лежати в траві на київських горах і дивитись за Дніпро. Влітку, бувало, питає: «А куди ви в неділю збираєтесь?» — «А що таке?» — «Як підете кудись на прогулянку, то візьміть і мене з собою, коли я вам не заважатиму». На прогулянці П. Я. був зовсім інший, ніж у редакції; можна було навіть говорити дурниці, і він не сердився, як звичайно, а відповідав якимись жартами чи дотепами. Коли вибрали вигідне місце й сіли спочити, П. Я. постелив своє пальто, подивився, щоб усім було зручно, а тоді вже й сам сів трохи оддалік. Спочив, надихався, потім лежав якийсь час, заховавши в траву свою сиву бороду, щось слухав — чи співу пташок, чи шелесту листя... і так-би мабуть довго лежав, але згадав, що повинен нас розважати й присунувшись ближче почав оповідати про свої закордонні подорожі.

Працювати з П. Я. в одній хаті було приємно, але важко. Важко було через той смуток, яким він сповнював усю кімнату. Посидить бувало, зведе голову й зітхне так зглибока: «ох-хо-хо-хо-хо», через якийсь час і знов, і знов. Не питали ми у нього, чого він так зітхає,—бачили, що це не фізичні й не гострі болі, а якийсь тяжкий сум.

П. Я. працював надзвичайно продуктивно, встигав і своє зробити й іншим допомогти, і ніякої роботи у видавництві не цурався. Довелося мені з П. Я. уже незадовго до його смерті (в грудні 1922 р.) зчитувати коректу задачника Я. Ченіги. Багато нервів поцувала ця книжка точному як німець Петрові Януаровичу і не мало компліментів послав він на адресу автора, а мені довелося почувти не одну різку відповідь на те чи інше запитання. Був хворий, нервовий і не міг себе стримувати.

Почував тоді себе П. Я. дуже погано, зовсім знесилівся, але нічим не міг зарадити лихові. Розказував, що приїздили знайомі з Горенич (село недалеко від Київа, батьківщина П. Я.) і привезли якихось цілющих трав; жінка, що прислала їх П. Я-чу., Христом-богом просила, щоб попив їх, і запевняла, що видужає; П. Я. дуже хотів вірити в те, що він видужає, але цілющі трави не втечуть, а от зараз можна лягти на лікування у Військовому Шпиталю (на Печерському)—там робитимуть впор-

скування, буде догляд і спокій. Так і мені тоді здавалося. Становище П. Я. було таке серйозне, що треба було захожуватись коло радикального лікування, а не робити спроби з травами й гаяти дорогий час. Різдво одсвяткував П. Я. у родичів; майже всі святки пролежав, виходив тільки до столу. Побачила я П. Я. здаля вже після свят на Підвальній вул.; він ледве йшов, похиливши на-бік голову і все по-при будинки, а не серединою пішохода, так наче заточувався. Був блідий як мрець і худий страшенно.

Через кілька день (у січні 1923 р.) П. Я. переїхав до лікарні, на Печерське. Лікарня була дуже далеко, дорогу розпустило, мало хто мав тоді порядне взуття, отже її одвідували П. Я. не часто. Пробувши там тижнів зо два, П. Я. наче трохи по-здоровшав, почав виходити на ґанок подихати свіжим повітрям, але ось несподівано трапилось після впорскування страшне для П. Я. ускладнення—флегмона: скільки день П. Я. мав дуже високу температуру й лежав майже непритомний. Зайшли ми до нього з товаришкою вже після цієї катастрофи. Невимовно важко було бачити самотного й безпорадного П. Я. в цій непривітній лікарській обстанові. Доволі велика незграбна кімната, в кутку біля вікна якесь недоладне ліжко П. Я., погаґа сіра ковдра й брудна жовта білизна. П. Я. лежав на боці, згорнувши до-купи свої кісточки... тіла

вже на них не було... Голова була забінтована (у П. Я. поопухали залози), закривавлені губи й бліді каламутні очі. Говорив П. Я. дуже мало, важко йому було розмовляти; крім того, здавалось, що ні до чого вже нема йому ніякого діла. Не знаючи про свою страшну хворобу — шкідливе недокрів'я, — що сталася в наслідок хроничного голодування і навіть і без флегмони раніш чи пізніш, привела-б його до такого становища, — П. Я. винуватив лікарів, шкодував, що поїхав до лікарні, але все-таки мав намір перебути тут ще якийсь час, щоб закінчити число призначених упорскувань і звестися на ноги.

Через те, що лікарі вважали становище П. Я. безнадійним і життя його рахували днями, друзі й товариші П. Я. вирішили перевезти його з лікарні додому, щоб полегшити й прикрасити П. Я. хоч останні хвилини життя. Умовити П. Я. переїхати було дуже важко. Почувши перший про це натяк, він спочатку весь нашорошився, але послухавши трохи далі — заспокоївся, і коли ми скінчили, П. Я. з звичайною логичністю, пункт за пунктом, почав нам перераховувати всі свої «за» й «проти»: тут у лікарні, мовляв, все пристосовано, налагоджено, все робиться по годинах, є лікарський і инший догляд, нікому він не заважає, нікого не турбує, а вдома — знайомі, близькі, але зайняті люди, у кожного свій клопіт, як-же можна

їх обтяжати... а до того ходити за хворим та ще й старим так неприємно... До всього цього примішувались і матеріяльні міркування...

Врешті П. Я. погодився. Перевезли його 8-го березня. Клопоти що-до перевозки й упорядкування догляду за ним на помешканні взяло на себе т-во «Час».

У своїй хаті прожив П. Я. не довго. Ввесь час при ньому був брат Федір Януарович, близькі знайомі й друзі. Але ні догляд, ні ліки, ні тепло, ні хатнє оточення й близькі люди не могли вже вернути здоров'я П. Я-чу. День за днем він втрачав потроху й останню силу. Ні разу П. Я. і словом не прохопився про смерть, хоча мабуть почував, що більше вже йому не жити. «Нічого вже ви мені не допоможете», відповідав П. Я. тихим голосом, коли його запитували, як його пожити, що поправити, чого йому дати.

14-го березня 1923 р., у середу, о 2-ій годині дня тихо й спокійно помер Петро Януарович.

Поховано П. Я. на Щекавиці в родинному склепі 16/III.

ОЛ. КИСІЛЬ

СТЕБНИЦЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА КНИГА

Сумна була доля української книги, і вся її історія на протязі двох останніх століть—це власне історія всіляких заборон та утисків проти неї від царського російського уряду. Утиски ці особливо збільшилися в другій половині ХІХ ст., коли, з одного боку, було вже цілком знищено всі особливості українського політичного життя, а з другого—українська література стала все більшого набирати значіння для культурного відродження українського народу. Російська царська цензура взагалі добре оцінювала ролю в цій справі всякого—чи то літературного, чи наукового—твору і зо всієї сили намагалася перешкоджати розвиткові української книжкової продукції. До цензурних утисків прилучалися ще й фінансові труднощі, бо на Україні бракувало великих і заможних видавництв. Здавалося-б, що за таких обставин годі було думати про зріст української книжної справи й особливо про розвиток популярних видань для широких, переважно селянських, кол читачів. Але не дивлячись на всі неначе-б то непереможні труднощі й шалені наскоки цензури, українська книжка жила, зростала в своїй кількості й таки знаходила собі стежку до народу. Статися це могло тільки тому, що в неї завжди знаходилися свої оборонці й заступники. Не дбаючи за власні інтереси, а навпаки, віддаючи і свої сили, і працю,

а часто й кошти, вони виносили на своїх плечах увесь тягар боротьби і з цензурними і з технічними перешкодами. Імена їх мало відомі широкій публіці, але це не зменшує їхніх заслуг у справі культурного відродження українського народу, і майбутній історик його не обминє їх мовчанкою. До таких імен належить і ім'я П. Я. Стебницького, одного з видатних культурних діячів до-революційної доби початку ХХ століття.

Більшу частину свого життя П. Я. Стебницький прожив далеко від батьківщини, в Петербурзі, але це не заважало йому зробити для неї надзвичайно багато, може більше навіть, аніж зробив-би він був, живучи десь у глухому закутку на Україні. В Петербурзі, близько до вищих урядових кол, маючи широкі літературно-громадські зв'язки, Стебницький мав змогу використовувати їх для потреб українського літературного життя й справді робив це, чи то закладаючи видавництво з широкими популяризаторськими замірами, чи переводячи через цензуру якусь заборонену доти книжку, чи то використовуючи якусь добру нагоду для популяризації перед широким світом української літератури. Діяльність його тут була надзвичайно різноманітна й виступати йому доводилося часто в ролі й автора, і редактора, і видавця, і просто технічного робітника. Трудно навіть перелічити все те, що доводилося робити П. Я. протягом

його життя. Через свою природну скромність і замкнутість він не любив навіть говорити про це, але багато дрібних, хоч на свій час необхідних для української книги справ, пощастило зробити завдяки лише його допомозі. Зроблене його руками часто набирало широкого громадського значіння й повинно увійти та вже почасти й увійшло в історію нашого культурно-громадського руху. Небагатома словами ми спробуємо накреслити цей бік діяльності П. Я. С.—кого, переказавши лише головні факти з його праці, як літератора-громадянина.

Року 1898 серед петербурзької української колонії виникла була думка закласти товариство для видання популярних, українською мовою писаних книжок, що були-б приступні для широких кол читачів і змістом, і ціною. Ініціативному гурткові, де був і П. Я. Стебницький, пощастило зацікавити цією справою чимало людей, серед яких були иноді й особи досить впливові в урядових колах. За їх допомогою Т-ву вдалося легалізуватися під невиразною назвою «Благотворительного Общества издания общепользных и дешевых книг», але з досить гнучким статутом, що давав змогу Т-ву обернутися в популярне українське видавництво. З самого початку його діяльності (1899) П. Я. Стебницький бере в Т-ві як-найближчу участь, виконуючи різні обов'язки в його організаційній

роботі, але головним чином беручи на себе всю видавничу справу. Цю роботу він провадив на протязі майже цілих двадцятьох років існування Т-ва (1898—1918); офіційно він там був спочатку секретарем правління (1898—1908), а потім на протязі двох трьохліть (1908—1914)—головою Товариства. Трудно детально вказати, що саме зробив П. Я. для тієї чи іншої книжки, виданої Т-вом, але всі вони пройшли через його руки. Ми не помилимося, коли скажемо, що вся робота у видавництві, починаючи з вироблення планів, переписки з авторами, редагування мови, клопоту з цензурою і кінчаючи доглядом за бухгалтерією, коморою та зносінами з комісіонерами, лежала переважно на плечах П. Я. Надзвичайно працюючий і уважний П. Я. не цурався ніякої роботи і не шкодував часу для цієї справи, бо вважав її за свій громадський обов'язок. І справді, його заходами книжки «Благодійного Т-ва» були корисні своїм змістом і гарні зовнішнім боком; це визнавали не тільки українські читачі, а навіть і урядові установи та журі сільсько-господарських виставок, де Т-во не раз діставало хвальні листи та нагороди. Вже сама велика кількість дешевих видань (біля 1.000.000 примірників 80 назв книжок), що розсилалися й роздавалися часто без грошей по селах через учителів або студентів, свідчить про значну роль «Благодійного Т-ва» та його

головного робітника П. Я. Стебницького в ширенню української популярної літератури. Але найвидатнішою заслугою його для української книги була думка випустити у світ повного «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, користуючись полегшенням цензурних умов під час революційного руху 1905 року. Під гарячу руку цензура дала дозвіл на передрук у Росії повного «Кобзаря» Львівського видання, і «Благодійне Т-во» вкупі з другим петербурзьким Т-вом—«Обществом им. Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся воспитанникам высших учебных заведений СПб, уроженцам Южной России»—випустило друком десять тисяч примірників «Кобзаря» за редакцією В. Доманицького. В цьому виданні вперше дістались до рук рядовому читачеві заборонені доти революційні поезії Шевченка, а також де-які вірші його, що до цього часу ще зовсім не друкувалися. Видання «Кобзаря» мало величезне значіння в той час, коли взагалі побільшився попит на книжку серед демократичних шарів людности, і воно розійшлося цілком за три місяці. Довелося його повторити вже в кількості 25.000 примірників і в трьох різних типах—розкішному, звичайному й загально-приступному. Це друге видання зробило «Кобзаря» приступним для найширших кол читачів—селян, учнів, робітників. Але воно вже вийшло в ті часи, коли реакція стала перемагати. Цензура прийшла до пам'яті

їй надумалася позивати видавців за свою-ж помилку. Відповідати перед слідчим довелося П. Я. Стебницькому, як голові «Благодійного Т-ва». Позов врешті суд припинив, але багато поезій і поодиноких віршів цензура вже не дозволила друкувати в третьому виданні, і таким чином вони zostалися приступними читачам тільки в виданнях «Благодійного Т-ва». Подобиці цієї справи розповів сам П. Я. Стебницький в посмертній статті: «Кобзар під судом» («Записки Історично - філологічного Відділу Української Академії Наук», 1924 р., кн. IV, ст. 36—48), а ще раніш — у статті «Повний «Кобзар» у Росії» (ЛНВ. 1914 р. кн. II).

Діяльність П. Я. Стебницького в «Благодійному Товаристві» була надзвичайно важлива й потрібна; популяризацією корисної народів книжки він продовжував ту справу, що розпочав був у шістдесятих роках П. Куліш своїми знаменитими «метеликами», а в дев'яностих роках продовжував Б. Грінченко в Чернігові. Сам П. Я. розумів усю її вагу й ставив її по-над усі особисті справи. Не можна не пригадати тут один надзвичайно характерний факт, що показує його громадське почуття і відношення до роботи «Благод. Т-ва». Р. 1915 молодша частина української громади в С'ПБ., незадоволена з роботи в «Благ. Т-ві» старіших громадян, виступила з досить го-

П. Я. Стебницкий
(1900 г.)

строю критикою їх і мимоволі мусіла цим зачепити й П. Я., хоч добре розуміла, що вся робота там лежала на плечах майже його самого, і сам він віддає їй багато сил і часу. В наслідок цього стався конфлікт у Т-ві, і старіші члени його відійшли від роботи в правлінні, а де-хто й зовсім навіть вийшов із складу членів Т-ва. П. Я. Стебницький, що був особисто зв'язаний з старішими громадянами, теж спочатку мав намір вийти з складу правління. Але високо оцінюючи його особу і попередню роботу, молодь просила П. Я. зостатися з нею й допомогти їй своїм досвідом та порадами. Після де-якого вагання П. Я. погодився на це, хоч і не з легкою душею, бо цим він ніби одривався від близьких собі духовно людей. Отже П. Я. знайшов у собі мужність поставити інтереси громадські над особисту прикрість і зостався працювати біля тієї справи, що провадив майже все життя. Своїми цінними порадами і вказівками він часто допомагав новому правлінню в його роботі й ніколи не зрікався там найвідповідальнішої праці.

Віддаючи багато сил і уваги «Благод. Т-ву», П. Я. С—кий проте не обмежувався працею тільки там, але брався до роботи усюди, де тільки щось можна було зробити для української справи. Так, він працював у комісії для редагування перекладу на українську мову Євангелії (1904), що заходився був видавати почасти з його-ж таки ініціативи

Синод; брав участь у складанні записки СпБ Академії Наук «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» (1905), в різних виступах проти цензурних обмежень що-до української літератури, як, напр., у делегації з цього приводу до тодішнього прем'єра Вітте і т. и. Разом з тим він співробітникує в журналі «Украинский Вестник», призначеному для ознайомлення ширших кол російської публіки з українським питанням, а також у газеті «Рідна Справа» (Вісті з Думи), що видавала українська фракція II Державної Думи (1907). В цей-же час П. Я. власним коштом видає два томи поезій О. Олеся (1907—1909, під фірмою в-ва «Будучина»). Він зумів оцінити поетичну вартість молодого, тоді ще невідомого поета, і допоміг йому дебютувати в літературі; художній зовнішній вигляд видання характеризує відношення П. Я. до книги взагалі.

Недовгий час першої революції був часом особливо активної праці П. Я. С.—кого на літературно-громадській ниві; політична реакція обмежила, але не припинила його роботу тут і надалі. Після революції набрала більшого, як попереду, значіння так звана «громадська думка», що одбивалася в періодичній пресі. П. Я. Стебницький, стоячи близько до російських літературних кол, прикладав сил, щоб докладніше ознайомити їх з українським питанням. Вкупі з О. Г. Лотоцьким він бере як-най-

ближчу участь у складанню й виданню збірника «Украинский вопрос» з низкою статтів, де в популярній формі підносилися головні факти з політичного і культурного життя України. Видання це було дуже своєчасним, мало успіх, так що його довелося повторити, і розвіяло чимало туману в поглядах на український рух. Такого-ж типу книжку було задумано видати, коли розпочалася європейська війна 1914 р. «Патріотичний галас», що зняла була права російська преса коло галицького питання, вимагав правдивого освітлення цього питання з боку українців. Це вони й зробили в колективній книзі «Галичина, Буковина и Угорская Русь», що видало московське видавництво «Задруга» (р. 1915). П. Я. вмістив там статті: «Просвещение», «Наука», «Пресса», «Просветительные организации, профессиональные, филантропические клубы и иные», «На повороте»; він-же написав і передмову до збірника, а також доглядав взагалі за його виданням: держав коректу збірника і мав безпосередні зносини з видавцями у всіх питаннях редакційно-господарського характеру. Чималу участь узяв також П. Я. у справі видання української енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем», що почало було видавати московське «в-во Бр. Гранат». П. Я. Стебницький працював у редакційному комітеті й складав від його імени різні відповідальні листи до видав-

ців. Серед посмертних рукописів П. Я. збереглися чернетки заяв, що писав він у справі друкування третього тому «Укр. народу», при чому для більшого успіху справи він скромно ховав свою роботу за більш впливові для видавців імена ак. О. О. Шахматова або проф. Ф. К. Вовка. Видання це припинилося на другому томі через тяжкі матеріальні обставини воєнного часу, але видані два томи мали велике наукове значіння, що не згубили його й досі.

Також багато праці віддав П. Я. для складання разом з С. О. Єфремовим та О. Г. Лотоцьким збірника «Украинская литература» з серії збірників вибраних творів національних літератур народів Росії, що заходився був видавати Максим Горький (р. 1916). Через якісь причини, певне через події революційного часу, збірник цей не встиг вийти в люди, але серед паперів П. Я. збереглися чернетки перекладів, що він зредагував або зробив сам. Це — уривки з творів Квітки, Стороженка, Нечуя-Левицького, Леся Мартовича, В. Леонтовича, О. Кобилянської та інших письменників, що призначалися до ознайомлення російських читачів з українською літературою.

Така була робота П. Я. Стебницького біля української книжки за петербурзький період його життя. Ми не торкаємося тут його белетристичних та публіцистичних праць, що він містив їх у періо-

дичній пресі українській та російській, як «Літературно-Науковий Вістник», «Украинская Жизнь», «Рада», «Речь» та инш., протягом усього майже свого життя—це потребує окремої розвідки, а вказуємо лише факти, що свідчать про його безпосередню роботу для поширення української книжки й популяризації української літератури. Отже, треба згадати тут ще й про ту матеріальну допомогу, що робив П. Я. не раз українським видавництвам у Петербурзі. Так, наприклад, він під час війни, коли пішли труднощі з друком, користуючись своїми зв'язками, допомагав здобути поцінно наперу видавництву «Нашим дітям», щоб воно мало змогу випустити чергові числа своїх дитячих книжечок. Чималу підтримку зробив він також в організаційний період молодому тоді в-ву «Друкар», взявши там де-кілька паїв, а головне—виклопавши для нього у правління «Общества им. Т. Г. Шевченка для вспомошествования нуждающимся воспитанникам высших учебных заведений СПб., уроженцам Южной России» позику в 5.000 карбованців, для чого «О-во» заклало свої цінні папери. Ця допомога дала змогу в-ву «Друкар» розпочати свою діяльність і одразу поставити її на потрібну височінь. Крім матеріальної допомоги видавництвам, він дбав і за поширення української книжки серед демократичних верств нашого народу, головним чином серед селянства, притягаючи до цього

людей, що близько стояли до села. Не раз він від імени «Благодійного Т-ва» звертався до провінціальних «Просвіт», до сільських вчителів Київської Шкільної Округи, до передплатників «Киевской Старини», до головного комітету «Всероссийского Земского Союза» і т. д. з закликом ширити українську книжку серед народу. Ці заклики справді давали свої наслідки й побільшували вимоги на видання «Благод. Т-ва», що часто вислало свої книжки незаможним читачам і зовсім без грошей.

Революція 1917 року відкрила широкі простори для літературно-видавничої роботи на Україні, і всі петербурзькі видавництва перебралися швидко звідти до Київа. Закінчивши свою громадсько-політичну роботу в Петербурзі, переїздить до Київа і П. Я. Стебницький. Тут він одразу-ж входить у київське літературно-громадське життя, що забувало було тоді пишним цвітом. Він близько стає до в-ва «Друкар», де тоді скупчувалася майже вся давно відома йому молодша петербурзька громада. П. Я. цікавився широкими замірами та планами видавництва й брав найближчу участь у редакції журналу «Наше Минувле», що саме тоді розпочало видавати в-во «Друкар». Разом з тим він починає співробітничати в багатьох київських журналах та газетах: «Літературно-Науковому Вістнику», «Новій Раді», «Книгарі» та инш. Незабаром його обирають за голову т-ва «Просвіта» у Київі, і

П. Я. ставиться до праці в ній надзвичайно уважно, як він і завжди ставився до своїх громадських обов'язків. Це вже були часи великої руйнації друкарської справи і тому не можна було розпочинати ширшої видавничої діяльності, але все-ж таки «Просвіта» під час головування в ній П. Я. робила все, на що тільки могла спромогтися. Так тоді було видано дві брошури: «Шевченкова могила» С. О. Єфремова та «Од Київа до Канева» В. Р-ського; передмову до другої брошури написав П. Я. Стебницький. Були ще заміри випустити другим виданням брошуру С. О. Єфремова про Грінченка, розпочати виданням серію книжечок про українських діячів та письменників, серію книжечок про різні народи під назвою «Наші ближчі й дальші сусіди», а також видавати журнал «Вістник Просвіти», присвячений просвітній справі, за редагуванням П. Я. Стебницького. Але здійснити всі ці заміри вже не було змоги. Крім видавничої роботи, «Просвіта» тоді відкрила для публічного користування свою бібліотеку, а також оголосила цикли лекцій з історії української культури, але їх не дозволила тодішня цензура. П. Я. Стебницькому, вкупі з теж покійним нині М. С. Синицьким, доводилося не раз виступати оборонцем «Просвіти» від численних замахів на неї під час змін влади в Київі, складаючи відповідні заяви та меморандуми. Працювати в «Просвіті» П. Я. не кидав аж до самого її закриття.

Поруч з роботою в «Просвіті», П. Я. Стебницький не кидав працювати й по інших місцях. З київських журналів, що з'явилися під час революції, найакуратніше виходив бібліографічний журнал «Книгар». П. Я., як старого літератора і бібліофіла, він цікавив завжди, але особливо близько став П. Я. до нього після того, як редакцію обійняв М. К. Зеров (1919). П. Я. брав як найближчу участь у черговій редакційній роботі, і рідко яке число «Книгаря» виходило без якоїсь однієї, а то й кількох, його заміток, рецензій чи статтів. Сам він жартуючи називав себе іноді «затичкою» в журналі, бо йому доводилося часто заповнювати чим було потрібно чергові числа «Книгаря», коли не вистачало надісланого матеріалу.

Ставши близько до «Книгаря», П. Я. Стебницький взагалі тісніше зазнайомився з в-вом «Час», і воно запросило його до складу членів своєї редакційної колегії. Тут П. Я. здебільшого розроблював і конкретизував найближчі плани видавництва. Він склав план і конспекти видань: «Український рух в начерках і біографіях» та «Україна в історії, статистиці, географії і пам'ятниках», а також план видання «Універсальної бібліотеки», що мала складатися з відділів: 1) класичні твори світового письменства; 2) зразкові твори українського письменства; 3) новини зразкової європейської літератури; 4) сторони, віки, народи (історично-культурні

начерки). В ці-ж часи він з доручення видавництва «Книгоспілка» працював у редакційній колегії збірника «Рідна школа», що мав подати матеріяли до історії боротьби за українську школу, а також мав редагувати календаря, що його задумало видавати «Товариство Шкільної Освіти». Всі ці плани й заміри вже не довелося перевести в життя, бо приватні видавництва було зліквідовано (1920), і ті плани zostалися тільки пам'яткою видавничої роботи П. Я. за останні роки.

Після заснування у Києві Української Академії Наук біля неї починають гуртуватися всі наукові сили, працюючи в різних її наукових комісіях та інституціях. П. Я. Стебницький теж стає близько до неї, взявши на себе редагування одного з відділів (XIX ст.) у «Комісії для складання біографічного словника діячів української землі», а після смерті В. Л. Модзалевського він став за керівничого над її працею, головуючи одночасно і в «Комісії для складання енциклопедичного словника». Разом П. Я. працює й у Тимчасовому Комітеті Всенародньої (б. Національної) Бібліотеки, а незадовго до смерті його обрано до цієї Бібліотеки на посаду завідувача відділом «Україніса». Але там він встиг тільки розпочати організаційну роботу, склавши докладну інструкцію для своїх співробітників і розпочавши перегляд інвентаря Бібліотеки для вибирання відповідних книжок.

Наприкінці свого життя, коли з'явилася можливість знову розпочати видавничу роботу, П. Я. взяв участь у заснуванні видавництва «Слово» (ХІІ. 1921), і робота його там була вже останньою літературною роботою взагалі. Для цього вид-ва він переклав на українську мову працю Зуммера про картини Врубеля в Кирилівській церкві і підготував статтю для Шевченківського збірника, який в-во думало зробити щорічним виданням. Але ця стаття—вже згадана попередю—«Кобзар» під судом», вийшла в люди тільки після його смерті (в «Зап. Іст. Філ. Від.» УАН). Брав участь він також і в відновленню роботи в-ва «Час», де його було обрано за голову Ради т-ва; але розпочати ширшої діяльності там він вже не встиг.

Така була діяльність П. Я. Стебницького в українській книжній справі, біля якої працював він на протязі майже всього життя. Ми могли тут тільки побіжно оглянути її, вказавши найголовніше з того, що він зробив, і поминувши чимало такого, про що міг-би розказати тільки він сам. Але й з цього видно, яка різноманітна й широка була його діяльність в усіх галузях літературно-видавничої роботи. П. Я. жив і працював у ті часи, коли нечисленним ще українським культурним діячам доводилося розпорощувати свої сили й братися за всяку роботу, якої вимагали потреби біжучого дня. Це не давало часто їм змоги працювати на одній

якійсь ділянці, відбирало багато часу й заважало створити щось більше й важливе. П. Я. Стебницький міг-би за інших обставин стояти на чолі якоїсь більшої справи й доцільніше використувати свої чималі духовні сили й хист. Життя не дозволило йому цього зробити повною мірою, але й те, що зробав П. Я. для української культури й зокрема для української книги, мало в свій час величезне значіння. Він робив скрізь, де було можна щось зробити, і робив усе, на що вистачало у нього сили. Численні його публіцистичні статті, громадські виступи в оборону українського слова, довголітня й самовіддана, хоч і не помітна для стороннього ока видавнича робота—все це відіграло в свій час величезну й корисну роль.

Особливо помітні були два боки його громадської літературно-видавничої роботи: це популяризація гарної та дешевої української книжки для народу—з одного боку, й ознайомлення через книжку та пресу з українським питанням російської інтелігенції—з другого. Цю роботу він виконував на протязі двадцятьох років і зробив тут справді багато. Отже це дає йому право на почесне місце серед імен борців за культурне відродження українського народу, що віддали своє життя на оборону й розцвіт вільного українського слова.

4. VII. 1924.

Київ.

**З ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ
П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО**

Небіжчик П. Я. Стебницький в далеко більшій мірі жив інтересами публіциста й політика, як повістяра або поета. Своїм повістевим та віршовим спробам він надавав дуже невеликого значіння. На той час, як у його архіві так старанно зібрано все, до чого він на протязі свого петербурзького та київського життя був причетний, як діяч громадський (різні докладні записки в українській справі, промеморії, протоколи, листування різних громадських організацій, рахункові книжки видавництва і т. и.),—його віршові та прозові твори не всі навіть мають у копіях, а ті, що мають, не всі датовані. Художньої творчості Петро Януарович ніколи за свій фах не вважав, а коли й брався часом за вірш або оповідання, то найчастіше з тих міркувань, які підказали йому напр. живу драматичну форму для етюда «На пожарині» (в книзі «Між двох революцій»). Вірш, оповідання діалог—все те мало лише ілюструвати його настрої і думи публіциста.

Петро Януарович ніколи не вірив у своє художнє покликання. В одному із ранніх своїх зшитків під закресленим варіантом якогось вірша він гостро сам собі дорікає, що не покинув ще писати, не вважаючи на повну відсутність якось-будь хисту. Стосується ця увага, мабуть, до студенських часів (перша половина 80-х рр.), і, здається, досить добре

з'ясовує, чому перші друковані белетристичні твори П. Я. з'явилися так пізно—в «Літературному збірнику на спомин Кониського», Київ 1903, та в «Літ.-Наук. Вістнику», коло того-ж приблизно часу. Переклад Словацького «Ангелі» в ЛНВ. за 1909 р., два переклади з Лермонтова там-же за р. 1919—от майже всі друковані його праці з обсягу поезії. Тим часом це тільки невелика частка того матеріалу, що зберігся в його паперах. Видавництво «Час», видрукувавши збірку публіцистичних статтів П. Я. «Між двох революцій» (К. 1918), пропонувало йому в свій час видати і збірку оповіданнів. Пропозиція поновлялась кілька разів, і небіжчик був навіть зложив план двох книжок своїх «нарисів та оповіданнів»,—але в умовах несприятливих для книжкової продукції цей план відкладався все далі й далі, та так кінець-кінцем і зостався невиконаним.

Писати П. Я. почав ще на гімназіяльній лаві. Його перші поезії містяться в записній книжці 1876—1879 рр. Перша з них становить низку досить звичайних випадів проти гімназіального Толстовського класицизму, що на той час дійшов був свого апогею. Писані ці поезійки мовою російською.

Російською-ж мовою складені і перші відомі досі спроби художньої прози, що належать уже до студенських часів. Оскільки можна здогадуватись,

переглядаючи конспекти й замітки П. Я., ці спроби стояли в зв'язку з його етнографічними студіями й спостереженнями. Покійного цікавив народній світогляд, громадські розуміння, етичні норми селянського життя. Український побут, пісня, приказка, обряд притягали його увагу ще тоді, коли він ледве наслідуювався (спочатку в віршах) писати по-українськи.

Перші українські вірші П. Я. позначені 30/IX 1882 р. та 29/X 1884 («Дівоча доля») і що характерно, обидва видержані в ритмі народньої пісні. Третій вірш належить, мабуть, вже до початку 90-х рр. Писаний він ще «ярижкою» і витриманий так само у народньому стилі:

Зараз коло гаю
Дубок посихає,
Дощика все дожидає.

Кулішівку вперше знаходимо в поезії «До товариша» 1891 р. та в «Великій могилі», датованій 1895—99 рр.

Подані тут українські поезії П. Я-ча всі належать до останніх років (1914—1922). Російські поезії цього часу і менш численні і не такі цікаві, хоча й серед них зустрічаються речі дуже вдатні. Напр. напис під портретом Шевченка, на поштовому аркуші, що висловлює думку повторену і розвинену в діялозі «На пожарині»,—про причетність українців до авторства царської Росії:

Россия нищеты, невежества, насилий,
Кичливой низости и рабского смиренья,—
Хоть вышла из Москвы, но все-ж ее рожденье
Кацапов и хохлов есть общий плод усилий.

Серед уміщених в цьому збірнику віршів де-які потребують уже історично-громадського коментарія, бодай коротенького. Так, вірш «Депутація» лишиться незрозумілим, коли читач не пригадає, що мова в ньому мовиться про депутацію, виражену від українського громадянства до Петербургу в серпні 1915. Докладні записки, які возила ця депутація, в свій час були видруковані на сторінках «Украинской Жизни» (1915, кн. 8—9. О задачах внутренней политики в отношении к украинскому населению, стор. 5—12 і об украинской школе, стор. 13—35). Результатів од висилки делегатів не сподівався ніхто, і їхати охоти не було ні в кого; всі одмовлялись,—«той вола купи, той жену поя»—як писав до П. Я. один з Київських громадян. Ці слова, характерний показчик громадського зневір'я, можливо, і дали імпульс до написання віршу. Делегатами були С. Ф. Русова та Ф. П. Матушевський і третій мав приєднатися по дорозі,—С. Петлюра, як редактор «Украинской Жизни».—Вірш «Молитва» написаний в останні дні перебування в Києві добровольчої армії, проти якої П. Я. різко і багато писав на шпальтах «Ради» та «Променя». У багатьох ще певно в пам'ятку

П. Я. Стебницкий
(1892 г.)

те вражіння, яке справив цей вірш у читанні автора на вечірці в покійного Г. І. Нарбута.— Поезії: Горація епод XVI, «В срібній млі виблискує дорога», Темрява, 3 Жюля Ромена належать до кращих перекладів в українській літературі. П. Я. умів поєднати в перекладі вірність оригіналові, легкий вірш і зразкову добірність української мови. Його переклад Байронівської «Темряви» особливо під тим поглядом заслуговує на увагу. Своєю стислістю (91 рядок) і міццю він майже дорівнюється перекладам Міцкевича та Тургенева і без порівняння вищий від інших, напр.: російського перекладу Еліса (110 рядків) та українського—Л. А. Видруковані були досі: Темрява—в декламаторі «Слово», стор. 79—82 і «В срібній млі виблискує дорога» (разом з другим віршом Лермонтова «Тепер я бачу: дивний світ...»)—в ЛНВ. 1919, VII—IX, стор. 11—12.

М. З е р о в.

ОСІНЬ

Сонце сідає і ласку вечірню
Скрізь розсипає свою:
Сяйвом рожевим, як осміхом тихим,
Грає в барвистім гаю,

Жевріє в вікнах старенької церкви,
Жаром горить на хресті.
Тиша. Мовчить монастир стародавній,—
Десь задрімав в самоті...

Мляво хтось чапає. Брязнула клямка.
З брами чернець зазирнув.
Застукотіло круг церкви клепало.
Дзвін на дзвіниці загув.

Довгий, непевний, тремтячий відгомін
Гучно в гаю забренів.
Цвинтар прокинувся—з келій до церкви
Рушили купки ченців.

Гаєм надходять з околиць прочани,—
Все лиш малі та старі.
Йдуть за батьків помолитися діти,
А за синів матері.

Високо в небі, мов одгуком дзвону,—
Чути—кричать журавлі.

Чи привітання, чи докір журливий
Шлють вони рідній землі...

Сонце заходить... Пожовклеє листя
Зрідка додолу впаде...
Дзвін невгавучий гуде своєю думу,
Сумно, понуро гуде...

Х. 1914
(поправки ХІ. 1917).

ДЕПУТАЦІЯ

Зажурилась Україна,—тяжко в світі жити...
Треба їхать до столиці милости просити.

Край великий,—мільонів, певно, з тридцять буде,—
А не можуть рідній мові прав добути люде.

Всі часописи замовкли, горе і з книжками:
Розвернулася цензура,—ляскає зубами...

На весь край одна людина тільки голос має,—
Бо «жидов» в своїй газеті ярижкою лає.

Хто-ж поїде до столиці, до царського трону?
Треба-ж тридцять мільонів взяти в оборону!

Німців он як за Макуху лаяно і клято,—
А у нас-же мільонам язика відтято!

Зібралися громадяне, довго міркували,
Всі по пальцям мільйони, мабуть, перебнали:

Той слабує, той не хоче, цей не має змоги,
Цього жінка не пускає, той не зна дороги...

Врешті якось ублагали: двоє виїзжають,
А в дорозі—бог допоможе—третього спіймають.

Дійшла чутка до столиці: їдуть депутати!
Українці метушаться, біжать зустрічати.

Придбали товариства, прибігла й «Громада»...
Вже підходить, свище поїзд близько Петрограда...

Ось виходять із вагона,—щось не дуже багато:
Перший, другий... більш нікого,—та й то слава богу...

Ой як стали депутати оббивать пороги,—
В-силу, в-силу волочили по столиці ноги.

Од міністра до міністра, од Думи до Ради,—
Ні уваги, ні допомоги, жадної поради...

Повернулись депутати до рідної хати:
«Бодай тобі, Петрограде, добра не видати!..»

А було-ж і депутатам ганьби та прокльонів!
Дорікала вся Україна,—тридцять мільонів:

«Скрізь ходили, говорили, вернулись додому,—
А про свічку й не згадали—Миколі святому!»

VIII. 1915.

З ЛЕРМОНТОВА

Выхожу одинъ я на дорогу...

В срібній млі виблискує дорога.
Місяць став вже високо вгорі.
Тиха ніч. Пустиня чує Бога,
І зоря говорить до зорі.

Небосхил врочисто й пишно сяє.
Спить земля під світлом чарівним.
Що-ж мені так серце туга крає?
Жду чогось? Чи жаль бере за чим?

Вже не жду нічого я від долі
І не жаль минулого мені.
Прагну я спокою лиш та волі,—
Я спочить бажав-би в вічнім сні.

Але сон нехай не смертний буде:
Я-б хотів такого забуття,
Щоб усе зітхали тихо груди,
Щоб повік дрімало в них життя.

Щоб і вдень, і пізньою добою
Про любов я чув солодкий спів
І щоб дуб зелений наді мною
Раз-у-раз схилявся й шелестів.

VI. 1919.

ДО РИМЛЯН

Кв. Горация епод XVI.

Друге вже покоління нищить війна громадянська,—
І Рим руйнується руками власними,
Рим, що його не могли подолать ні сусіди-Марсійці,
Ні військо грізного царя Етрурського,
Ні завзятої Капуї заздрість, ні запал Спартака,
Ні Аллоброг зрадливий, радий розрухам,
Ні Германська орда юнаків яснооких та дужих,
Ні Ганнібал, огидний нашим прадідам:
Ми його збурим,—наш рід нечестивий і кров'ю заклятий,—
І звірі знов заселять край спустошений.
Ох, топтатиме варвар звитяжець святі попелища,
Застугонять по місту коні ворога,
Ромулів прах з домовини святої на вітер і сонце,
Бодай не бачити, зухвалий зайда викине.
Може, в пригоді такій, спитаєте всі чи найкраща
З вас частка,—як від злої долі вкритися?
Ліпшої ради не буде, як взяти за приклад Фокейців,
Що всі пішли в світа, закрывши рідний край,
Ниви-ж свої та оселі з богами та й храми святії
Вовкам та вепрям на житло покинули.
Підемо й ми, куди ноги несуть або вітер повіє,
Куди нас пожене чи Нот чи Африк напасний.
Згода? чи може хто краще порадить? Навіщо-ж баритись
Як саме добрий час рушать у подорож?
Мусимо лиш присягнуть, що нема нам назад повороту,—
Хіба з безодні моря скелі впливуть;

Ганьба буде раніш повернути вітрила додому,
Як шпиль Матинський вкриють хвилі Падові,
Чи Апеннінські верхи посунуться раптом у море,
Або, захоплені жагою незвичайною,
Олень химерно з тигрицею зійдуться в дивнім коханні,
А горличка спарується з шулікою,
Хижого лева без страху довірливо стріне худоба,
А цап у морі плавають принатуриться.
Цими клятвами одвернем солодку спокусу вернутись
І подамось гуртом чи лиш добірний гурт
З цієї юрби недотепної,—кволі-ж, без сил, без надії
Нехай собі на лихо в ліжках ніжаться.
Ви-ж бо, що маєте мужність, на сльози жінок не вважайте
І правте корабель по-за Етрурію.
Там Океаном оточена, жде нас блаженна країна,—
Тих пишних островів простори дивнії,
Де що-року росте на неоранім полі пашниця
І виноград весь час цвіте без догляду;
Там не вгаваючи родить свій овоч невтомна маслина
І очі вабить врода смокви стиглої;
Точиться мед із дуплястого дуба, струмочок дзюркоче,
З стрімкої скелі весело спадаючи.
Там самохіть до господи підходять доїтися кози,
Несуть корови повне вим'я з випасу.
З риком ведмідь круг кошари увечері там не блукає
І гадини земля та не випложує.
Пошесті жадні худобі не шкодять і зорі небесні
Не морять череди тяжкою спекою.
Див там ще й інших чимало на втіху нам: Евр дощовитий
Там нив своїми не руйнує зливами
І в пересохлій ріллі не гине родюче насіння,—
Бо й суш і вохкість там гамує цар богів.

Тих святих берегів не торкався корабель Аргонавтів,
Розпустниця Колхідська не ступала там,
Не завертали туди ні купці—мореплави з Сидону
Ні бідаки—товариші Уліссові.
Здавна цей край для побожного люду призначив Юпітер.
Коли навів за щасним віком золота
Грізні віки—мідяний та залізний. Від них захиститись—
Я свідчу—мають змогу люде праведні.

1920.

МОЛИТВА

Знесилений від дум, пригнічений, сумний,
Зайшов у церкву я під свято, на Миколи,—
В молінні вилити безмежний смуток свій.
Так щиросердно я ще не моливсь ніколи...
Протовпився крізь люд до образу самого,
Поміж чужих свічок свій огник приліпив,
Навколішки припав, звів очі на святого
І, наче батькові, думки свої відкрив:

„Споглянь, святителю, на наш нещасний край!
Як галич, звідусіль нас вороги обсіли!
Яви ти ласку нам і поміч нам подай!
Пошли нам розуму, героїв, згоди, сили...
Навчи нас,—де наш шлях? хто нашу долю вкрав?
Як визволить наш люд? І що йому судилось?
Невже лиш розрухи, руїна та—могила?..
Верни-ж надію нам, настав нас і направ!“

Я довго так моливсь,—і серце розгорілось,
І сльози йшли з очей,—і я їх не спиняв...
І досягли небес мої сумні глаголи;
Блиснув сердитий зір на образі Миколи
І в відповідь почувсь мені старечий глас:

„Ти, блазню, думаєш, що наймит я у вас?!
Тепер не ті часи! Бач, иродів буржуй:
Смердючу свічку дав, а я за них працюю!!..“

6—19. XII. 1919.

Чолом тобі, «Книгарь» із книгарів,—
Хай не торкне тебе книгарська криза.
Прийми й мене старого книгогриза,
До гурту інших книжних робаків.

1919.

Напис на фотографії, подарованій редакції «Книгаря».

ТЕМРЯВА

З Байрона.

Я бачив сон... хоч і не все то сон був.
Погасло ясне сонце. Темні зорі
Блукали навмання в просторі вічнім.
Обмерзла, чорна плавала земля
Без місяця на-осліп у повітрі.
Приходив ранок, знов і знов приходив,
А день не наставав. Забули люди
В страшній біді всі пристрасті свої.
В усіх серцях одна була молитва,
Одно бажання себелюбне: світла!

Люд жив при огнищах. Горіли трони,
Царські палаци, курені, хати,—
Все, що комусь служило за оселю,
Пішло на паливо. В понищених містах
Округ пожежі натовпи збирались,
Щоб в очі людям ще хоч раз поглянуть.
Щасливий був, кому вулканів пащі
Вогнем, мов смолоскипи гір, зоріли.
Весь світ застиг в надії боязкій...
Ліси палали ще, та стовбури раз-по-раз
Тріщали, падали і тліли й гасли,
І в чорний морок все тоді ховалось.
Знов вибухав і знову гас вогонь,—
Обличчя людські в тім непевнім світлі
Здавались дивні, неземні якісь:

Один лежав, закривши очі й плакав,
Той осміхавсь, на руки спершись чолом,
Ці в клопоті, немов несамовиті,
Шукали дров собі для смертних огнищ,
Вдивлялись пильно в небо мовчазне—
Цей жалібний покров землі-небіжки—
І знов з прокльоном, скреготом зубів
Об землю в порох кидались і вили.
Сполошені літали птахи з криком
І лускотом вже непотрібних крил.
Покірливо приходили й тремтіли
Від страху дикі звірі. Між юрби
Крутились з сиком гади й не кусались,
А люди били їх собі в поживу.

І враз спакнула між людей Війна,
Якої вже давно було не чути.
За їжу кров лилась. Зокрема кожен
Понуро здобич по́темки ковтав.
Любов бо зникла. Землю охопила
Єдина думка: смерть—негайна і ганебна.
Вже лютий голод людські нутра гриз.
В пекельних муках мерли люди. Кості
І трупи їх гнили без домовини.
Живий кістяк жував кістяк мерця.
Голодні псища кидались на трупи
Своїх хазяїнів. Один лиш пес
І мертвого хазяїна не зрадив:
Він одганяв од нього хижі зграї
Звірів, людей і птахів, доки инша
Траплялась здобич їх голодним пискам;
А пес не їв нічого—скавучав,

Невтішно вив, лизав хазяйську руку,—
Що не могла йому відповідати
Ласкавим рухом,—поки сам сконав.
Весь люд помалу вимер. Тільки двоє
Було живих на все велике місто,—
Це вороги були. Вони зустрілись
При теплім попелищі вівтаря.
Святих речей лежало там багато
Не для святого вжитку. От, над силу,
Тремтячими кощавими руками
Вони той легкий попіл розгребли,
Роздмухали слабим диханням вогник,
І племінь спалахнув, і видно стало,
Немов на посміх: глянули вони—
І кожен другого побачив раптом;
Обоє скрикнули і вмерли з жаху,
Не знаючи, кого-ж то саме голод
Прислав їм з написом на чолі—Ворог.

І пустою став Світ: могутня, людна
Земля була тепер як мертва крига—
Без літа, осени, зими, весни,
Без трав, дерев, без люду, без життя,
Правдива груда смерти—мерзлий хаос.
Річки, озера, море—враз ущухли
І рух завмер в безоднях мовчазних.
Безлюдні кораблі гнили на морі,
Помалу щогли обсіпались в воду
І ту трухлявину вода приймала
Без плюскоту, без хвилі, мов ві сні.
Буруни вмерли; з ними-ж у могилу
Пішли припливи; їх керманич—місяць

Сконав давно. В застиглому повітрі
Розтанув вітер. В небі хмари зникли:
В їх тіні більше не було потреби,
Бо в темряві вже Всесвіт потонув.

1920.

Лине час, біжать події,
День за день пливе в безодню,
Розгортаються сторінки—
Пише хтось на них літопис...
Темні хмари на крайнебі,
Всі шляхи в густім тумані,—
Не проглянеш у майбутнє!
Бліднуть мрії, мруть надії,—
І єдина тільки втіха —
Від життя одвести очі,
Озирнутись на минуле...
Може й Вам, сумної хвилі,
Стане цей старий історик
За спочинок і розвагу,
А до того ненароком
Дальніх друзів нагадає...

26. VIII. 1920.

Напис на книзі Костомарова «Історія України в життєписах діячів», подарованій Є. Б.

З Ж. РОМЕНА

Хтось, що не є мною...

Де між густих каштанів простяглась дорога,
На захід котить сонце, й я кочу до нього;
І в мене—чую—тіло повне тої-ж сили,
Що й нашим коням напинає м'язи й жили.

І я сміюсь. Та це-ж не я, що так радію:
Той—другий я—десь там zostався, коло хати
Журитись, марити про долю, про надію,
Часами плакати і сльози витирати.
А я порвав з минулим, з родом і з собою,—
Щасливий, їду впрост вечірньою добою.

З душі я скинув геть звичайний свій тягар,
Мов недокурок той, що губи припікає.
Я—вже не я,—не чую, що мене торкає:
Моєю шкурою є небо й тротуар.

Я ні журби в душі, ні в мізку дум не чую.
З порожнім розумом і серцем я прямую
До сонця, що сідає по-за дерева;
Моя душа, як місто, смерком ожива.

Те колесо, що іскри креше під ридваном,
І коло соняшне, що криється туманом,
Це все в осібний ритм думки мої збира;
Я—образів величних танцюриста гра.

Над містом випар людства сходить і парує;
В тій парі блиск огнів вечірніх мерехтить.
Я—ніжна думка міста, що вночі не спить

І щось міркує.

МІКРОКОСМ

Я твій, природо-мати, наскрізь твій!
Небесним попустом і впливом влади
Зробився з мене мов-би Світ Малий,
Дрібний зразок всесвітньої громади.

І я відбув всі способи буття
Природнього, без вигадок культури.
Всі примхи давні людського життя
Злупились, мав шматки старої шкіри.

Добу рослинну важко я прожив,
Не знав ні дум, ні згадок, ні жалів,—
Умів лиш дихать, їсти, пити й спати,
Забув і мови людської вживати.

Плив час—не знати, рік то чи хвилина,
Це не життя було, а тінь якась, мара...
Погляньте руки: це-ж на них кора
Не шкура, бо я був таки рослина!

А потім перейшов на звіряче чуття:
В моїй душі росло щось темне й хиже.
Що їсти? Де здобуть? Де взяти забуття
На голод, що нутро пече та ріже?

І лиш, як трапиться його задовольнить,
У вир оточення тоді я поринаю
Вбираю все, що навкруги кипить,
І Хаос світовий з єством своїм зливаю.

І от який тепер життя мого малюнок:
Мов курка, просом набиваю шунок;
У день як пес стаю під барканом,
А ввечері в садку висижую орлом.

У хаті холод—з рота дише пара,
Єдина втіха—гомін самовара.
Тут я ще пан, а він мій вірний раб.
Він на столі—шумує. Замість чаю
Водичку жовту я собі сьорбаю
А з крапта й носа мого—кап та кап...

Я твій, природо-мати, наскрізь твій!
Бери-ж мене зовсім, клади в могилу;
Я вже віддав тобі свою всю силу
І здатен тільки вже на гній!

Зима 1921—2.

**АВТОБІОГРАФІЯ
П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО**

Стебницький Петро Януарович народився 25 листопада 1862 р. в с. Гореничах Київського повіту, де його батько був священиком*.

Вчився з 1872 по 1881 р. в І-й Київській гімназії, яку скінчив з срібною медаллю. Вищу освіту одержав на фізично-математичнім факультеті університету св. Володимира, який скінчив в 1886 р. кандидатом математичних наук. Того-ж року переїхав до Петербургу, де спочатку давав приватні лекції, а потім вступив на державну службу.

Служив попереду, з березоля 1889 р., в головнім управлінні пошт і телеграфів. Під час цієї служби студіював телеграфну техніку та містив в «Почтово-Телеграфном Журнале» переклади з закордонної спеціальної преси по питанням телеграфної справи. Поруч із тим цікавився економічними питаннями і з 1893 р. почав працювати в редакції «Вестника Финансов, Промышленности и Торговли».

У квітні 1894 р. зовсім перейшов на службу до цієї редакції, де був управителем канцелярії і співробітником, а тимчасово виконував обов'язки і редактора. Кілька разів був у службових командированнях: в східніх губерніях—з приводу заведення там горілчаної монополії та попечительств народньої тверезости; в Нижньому-Новгороді під

* Автобіографію цю написав небіжчик з приводу обрання на співробітника Академії Наук року 1919-го.

час торгово-промислової і художньої виставки 1896 р. Писав статті і обробляв редакційний матеріал по різних питаннях економічного життя—для «Вестника Финансов, Промышленности и Торговли», «Торгово-Промышленной Газеты» і «Русского Экономического Обозрения». Спеціально завідував довший час відділами робітничого ринку, хлібного торгу, горілкової реформи, але поруч із тим інтересувався іншими відділами і студіював фінансові питання. 13 липня 1901 р. за підпис під протестом «Союза писателей» проти насильств над маніфестантами 4 березоля, був увільнений з державної служби, але фактично залишився при тих самих обов'язках—по вільному найму.

З 1904 р. був призначений за керівничого в Комерційнім Відділі «Торгово-Телеграфного Агентства», що потім було перейменоване в «Петербурзьке» та «Петроградське» телеграфне агенство. Тут служив до 31 серпня 1917 р.,—коли, на представлення од Української Центральної Ради, був призначений за Комісара по справах України при Тимчасовім Російським Уряді. По Жовтневій революції 1917 р. склав з себе обов'язки Комісара в зв'язку з скасуванням цієї посади Генеральним Секретаріатом України.

Ввесь час перебування в Петербурзі, поруч із службовими обов'язками, брав участь в громадських справах, як член Вільного Економічного То-

вариства, «Кассы взаимопомощи литераторов и ученых», «Союза писателей», «Общества им. Т. Г. Шевченка для вспомоществования недостаточным уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга», «Благотворительного Общества издания общепользовных и дешевых книг», «Українського політичного клубу», клубу «Громада» і інших. З українських товариств особливо близьку участь брав у «Благотворительном Обществе издания общепользовных и дешевых книг» («Благодійнім видавничім товаристві») від самого його заснування і майже до від'їзду з Петрограду, виконуючи обов'язки секретаря, скарбника і на-решті голови товариства.

Працював по питанням, зв'язаним з біжучими українськими справами, при 2-м Відділі Академії Наук*, а саме—в комісіях по складанню записки про знесення цензурних заборон 1876 р., по обміркуванню основ українського правопису і по перекладу св. Письма на українську мову.

Був членом Петербурзької Української Громади, а по революції 1917 р. членом президії Українського Національного Комітету в Петербурзі.

Виступав як публіцист по питанням українського національного життя в російській і українській пресі, друкував також в українських виданнях белетристичні твори.

* Петербурзької.

В червні 1918 р. повернувся до Київа. З 16 липня того-ж року був призначений сенатором адміністраційного генерального суду Державного Сенату. З 9 серпня по 7 жовтня був заступником Голови Української Мирової Делегації в справі мирових переговорів з Росією. З 24 жовтня по 14 листопада був міністром народньої освіти та мистецтва Української Держави. З 11 січня 1920 р. був призначений Надвищим Суддею У.Н.Р. і виконував ці обов'язки до скасування Надвищого Суду совітською владою в лютім того-ж року.

З осени 1918 р. виконує обов'язки Голови товариства «Просвіта» в Київі.

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ
П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

А. В російській пресі.

І. Статті та матеріали загально-економічного змісту¹.

1. Промышленность и торговля Самаркандской Области в 1892 г. («Вестник Финансов, Промышленности и Торговли», 1893, № 44, без підпису).²

2. Положение табаководства и пивоварения в Германии в 1892/3 г. (там-же, 1893, № 49, без підп.).

3. Казенное лесное хозяйство в 1892 г. (там-же, 1893, № 50, без підп.).

4. Сахарное производство в Германии в 1892/3 г. (ibid. без підп.).

5. Русская транзитная торговля в 1892 г. (ibid., 1893, № 51, без підп.).

6. Внешняя торговля России по азиатской границе в 1892 г. (ibid., 1894, № 1, без. підп.).

7. Шелководство в Туркестанском крае (ibid., 1894, № 6, без підпису).

8. Промышленность и торговля в Херсонской губернии (ibid., без підп.).

9. Перепись скота в Германии в 1892 и 1893 г.г. (ibid., 1894, № 9, без підп.).

10. Эмиграция в Германии (ibid., 1894, № 10, без. підп.).

11. Внешняя торговля Германии в 1893 г. (ibid., 1894, № 15, без підп.).

12. Свеклосахарное производство в компанию 1893/4 г. (ibid., 1894, № 18, без підп.).

13. Ирбитская ярмарка в 1894 г. (ibid., 1894, № 19, без підп.).

14. Внешняя торговля Европейской России в 1893 г. (ibid., 1894, № 22, без підп.).

15. Меры к урегулированию золотопромышленности в России (ibid., 1894, № 23, без підп.).

16. Пароходы русского торгового флота (ibid., 1894, № 26, без підпису).

¹ Цього покажчика склав сам П. Я. як додаток до своєї автобіографії, при обранні за співробітника в Академії Наук. Доповнив його працями після 1919 р. О. Г. Кисіль.

² По тодішніх умовах праці в періодичних виданнях Міністерства Фінансів.

17. Всероссийская промышленная и художественная выставка в Нижнем Новгороде, отдел IX—производства фабрично-заводския (ibid., 1896, № 36, без підп.).

18. Теж — отдел фабрично-ремесленный (ibid., 1896, № 37, без підпису).

19. Теж—отдел X, художественно-промышленный (ibid., 1896, № 40, без підп.).

20. Теж — отдел XII — машины, аппараты и машиностроение (ibid., 1896, № 45, без підп.).

II. Огляди й рецензії.

21. В 1894 — 1895 р.р. регулярні огляди робітничого ринку в «Вестн. фин. пром. и торговли» (без підп.).

22. В 1899 — 1903 р.р. тижневі і річні огляди хлібного ринку в «Вестн. фин., пром. и торг.» та в «Торгово-Промышленной Газете» (без підп.).

23. За ті-ж роки щорічні статистико-економічні розсліди під заголовком «Вероятные условия хлебного снабжения» в «Вестнике фин., пром. и торг.» (без підп.).

24. Рецензія на: «Труды опытных полей, организованных в некоторых частных хозяйствах черноземной полосы России. Отчет за 1892 г. проф. А. Е. Зайкевича. Харьков 1893» («Вестн. фин., пром. и торг.», 1893, № 48, без підп.).

25. Огляди економічних статтів в періодичних виданнях («Русское Эконом. Обзор.», 1902, №№ 6—7, підп. «П. Стебницкий»).

26. Рецензія на: «Der argentinische Weizen in Weltmarkte, eine volks—und weltwirtschaftliche Studie von d-r Max Becker, Jena 1903». «Русское Эконом. Обзор.», 1903, № 10, підп. «П. Стебницкий»).

27. Рецензія на: «Статистический ежегодник Финляндии. Гельсингфорс, 1903» («Русское Эконом. Обзор.» 1903, № 11).

28. Чимало вищих дрібніших рецензій в «Вест. фин., пром. и торг.» (без підп.) і в «Русск. Эконом. Обзор.» (підп. «С. П.»).

III. Статті про справи українського життя.

29. К полемике о малороссийском языке («СПБ. Ведом.», 1898, 19. II, підп. «Малороссиянин»).

30. К Пушкинскому юбилею («СПБ. Ведом.», 1899, 25. V., підп. «А. Ирпенский»).

31. По поводу Киевского с'езда («СПБ. Ведом.» 1899, 9. VIII, підп. «Малоросс»).

32. Язык и школа (частина колективної статті—«СПБ. Ведом.», 1902, 14. VIII, підп. «С. Л.»).

33. Полтавский праздник («Бирж. Ведом.», 1903, 30. VIII, підп. «А. Ирпенский»).

34. Открытие памятника Котляревскому в Полтаве («Областное обозрение и вестник казачьих войск», 1903, 31. VIII, підп. «С...ий»).

35. Литовский алфавит и малорусская литература («Южныя Записки», 1904, № 35, підп. «А. Ирпенский»).

36. Один из открытых вопросов («Южныя Записки» 1905, № 40, підп. «А. Ирпенский»).

37. М. П. Драгоманов («Сын Отечества» 1905, 9. VI, підп. «А. Ирпенский»).

38. Рецензія на «Украинский народ в его прошлом и настоящем», т. I, СПб. 1914 («Вестн. Европы», 1914, № 5, підп. «П. С-т»).

39. На новом пути («День», 1914, 8. VIII, підп. «С-ий»).

40. Рецензія на «Украинский народ в его прошлом и настоящем», т. II. СПб. 1916 («Вестник Европы», 1916, підп. «П. Стебнидкий»).

41. На старых путях («Речь», 1916, 3. VIII, підп. «С-ъ»).

42. Рецензия на книгу: «Сергій Єфремов, Історія Українського письменства. Вид. 3-є. Київ. 1917». («Голос Минувшаго», 1918, № 1-3, підп. «П. Стебнидкий»).

43. Украина в экономике России «Торгово-Промышленная Газета», 1918, №№ 31, 34 і 35 та окремі відбитки, підп. «П. Стебнидкий»).

Б. В українській пресі.

І. Статті, огляди, дописи й фейлетони.

44. Празднество 8 сентября в Холме («Киевск. Старина», 1900, IX, підп. «А. Ирпенский»).

45. Малороссы в Петербурге («Киевск. Старина» 1903, VI, підп. «А. Ирпенский»).

46. Огляд української преси («Украин. Вестник», 1906, №№ 1, 9, 12, підп. «П. С.»).

47. Тарифное недоумение («Украин. Вестник», 1906, № 4, підп. «П. С.»).

48. Новыя произведения Шевченка («Украин. Вестник», 1906, № 5, підп. «П. С.»).
49. Украинская пресса («Украин. Жизнь», 1912, II, підп. «П. Смук»).
50. Перспективы русско-украинских отношений («Украинская Жизнь», 1913, III, підп. «П. Смук»).
51. Петербургская «Просвіта» («Украин. Жизнь», 1913, V, підп. «П. Стебницький»).
52. Австрійське наслідство («Украин. Жизнь», 1914, VIII—X, підп. «П. Смук»).
53. Язык цифр в школьном деле («Украин. Жизнь», 1915, II, підп. «П. Смук»).
54. Ф. Е. Корш и украинское евангеліе («Украин. Жизнь», 1915, III—IV, підп. «П. Стебницький»).
55. У истоков славянства («Украин. Жизнь», 1915, VIII—IX, підп. «П. С.»).
56. Докладная записка министру внутренних дел (там-же, без підпису).
57. Докладная записка министру народного просвещения (там-же, без підп.).
58. Памяти Русова («Украинская Жизнь», 1915, X, підп. «П. Смук»).
59. М. М. Ковалевский и украинство («Украин. Жизнь», 1916, IV—V, підп. «П. Смук»).
60. Драгоманов и мировая война («Украин. Жизнь», 1916, VII—VIII, підп. «П. Смук»).
61. В родственных об'ятіях («Украин. Жизнь», 1917, I, підп. «П. Смук»).
62. Логика Жизни («Украин. Жизнь. Сборник первый. Киев», підп. «П. Стебницький»).
63. Работа «Украинской Жизни» за 1912—1917 г.г. (там-же, підп. «П. Смук»).
64. Краєва автономія України («Вільна Україна», 1906, I, підп. «Павло Смук»).
65. Під стелями Думи (серія політичних фейлетонів в «Рідній Справі», 1907, підп. «Павло Смук»).
66. З архива Д. Л. Мордовцева («Україна», 1907, IX, підп. «П. Стебницький»).
67. «Північні негативи» і інші політичні фейлетони під ріж-

ними заголовками («Рада» 1908—1909 р.р., підписи «Павло Смуток» і «П. Смуток»).

68. З російсько-українського життя (політичні огляди—«Літер. Наук. Вістник» 1909—1910 р.р., підп. «П. Смуток»).

69. Вісті з столиці (серія дописів, «Село» 1909—1911 р.р. і «Засів» 1911—1912 р.р.).

70. З біжучих вражінь (серія статтів на теми політичного життя, «Рада» 1910—1914 р.р., підп. «П. Смуток»).

71. Повний «Кобзарь» в Росії («Літер.-Наук. Вістник», 1914, II, підп. «П. Стебницький»).

72. В столітні роковини Словацького (вступна стаття до перекладу «Ангелі», «Літерат.-Науковий Вістн.», 1909, VII—VIII, підп. «П. Стебницький»).

73. Петроградський клопіт («Промінь», 1916, № 2—4, під. «П. Смуток»).

74. Різдвяні мотиви («Промінь» 1916, підп. «П. Смуток»).

75. Горе пана Шпаченка («Літер.-Науков. Вістн.» 1917, I, підп. «П. Смуток»).

76. Ріг Вернигори («Літер.-Наук. Вістн.», 1917, X, підп. «П. Смуток») і окремо—Петро Стебницький (П. Смуток). Ріг Вернигори. Вид. т-ва «Сіверянська Думка», Чернігів 1919.

77. Мозок Росії («Нова Рада», 1917, підп. «П. Стебницький»).

78. Російський сфінкс («Нова Рада», 1917, № 146, підп. «П. Смуток»).

79. Немезида («Літ.-Наук. Вістн.» 1918, I, підп. «П. Смуток»).

80. Серед здобутків революції («Нова Рада», 1918, №№ 67, 68, 70, 71, підп. «П. Смуток»).

81. На пожарині («Літерат.-Наук. Вістн.», 1918, IV—VI, підп. «П. Смуток»).

82. Проф. Хв. К. Вовк («Книгарь», 1918, № 11, підп. «П. Стебницький»).

83. Спомини про Хв. К. Вовка («Наше Минувле», 1918, II, підп. «П. Стебницький»).

84. Справа державної мови («Закон і право», 1918, № 1, підп. «П. Стебницький»).

85. До біографії І. П. Котляревського («Наше Минувле», 1918, II, підп. «П. Стебницький»).

86. В ніякому царстві («Нова Рада», 1918, № 148, підп. «П. Смуток»).

87. В справі Академії Наук («Нова Рада», 1918, № 149, підп. «П. Стебницький»).
88. Державна мова («Нова Рада», 1918, № 169, підп. «П. Стебницький»).
89. Нові перспективи («Нова Рада», 1918, № 228, підп. «П. Стебницький»).
90. Союзні держави і Україна («Нова Рада», 1918, №№ 229 — 232, підп. «П. Стебницький»).
91. Роковини («Нова Рада», 1918, № 242, підп. «П. Стебницький»).
92. Жертви облуди («Нова Рада», 1919, № 5, підп. «П. Стебницький»).
93. Іржава зброя («Нова Рада», 1919, № 7, підп. «П. Стебницький»).
94. 20 літ культурної праці («Нова Рада», 1919, № 10, підп. «П. Стебницький»).
95. Ліс рубають («Трибуна», 1919, № 30, підп. «П. Смуток»).
96. Нові видання творів Драгоманова («Книгарь», 1919, № 20, підп. «П. Стебницький»).
97. В пазурях доктринерства («Книгарь», 1919, № 21, підп. «П. Стебницький»).
98. До історії українського руху («Наше Минувше», 1918, III, підп. «П. Стебницький»).
99. Memento («Рада» 1919, № 1 (28), підп. «П. Смуток»).
100. Слова та діла («Рада» 1919, № 4 (31), підп. «П. Смуток»).
101. Обивательські тривоги («Рада», 1919, № 6 (33), підп. «П. Смуток»).
102. Драний міх («Рада» 1919, № 7 (34), підп. «П. Смуток»).
103. «Був собі Сашка»... (Кілька глав з «Історії русскої культури» В. Шульгина). («Промінь» 1919, № 11, підпис «П. Смуток»).
104. Нимфа Егерія («Промінь» 1919, № 22, підп. той-же).
105. Феклина віра («Промінь» 1919, № 29, підп. той-же).
106. Шпаченків баланс («Промінь» 1919, № 32, підп. той-же).
107. Два світогляди («Промінь» 1919, № 35, підп. той-же).
108. «Рідні Кияни» («Промінь» 1919, № 50, підп. той-же).
109. Пам'яті вірних («Промінь» 1919, № 54, «П. Стебницький»).
110. По-над силу («Промінь» 1919, № 56, підп. «П. Смуток»).
111. Культурний іспит («Літ.-Наук. Вістник» 1919, кн. IV—VI, підп. «П. Стебницький»).

112. Культурно - громадська праця П. О. Куліша («Книгарь» 1919, № 23—24, підп. «П. Стебницький»).
113. Про чистоту мови («Книгарь» 1919, № 27, підп. «П. Смуток»).
114. Вікно на Захід («Громадське Слово» 1920, № 2, підп. «П. Стебницький»).
115. Державне будівництво («Громадське Слово» 1920, № 5, підп. той-же).
116. Примари («Громадське Слово» 1920, № 6, підп. «П. Смуток»).
117. «Музика грає»... («Громадське Слово» 1920, № 14, підп. той-же).
118. Село і місто («Громадське Слово» 1920, № 16, підп. той-же).
119. Правительство і громадянство («Громадське Слово» 1920, №№ 18, 19, 21, 24, підп. «П. Стебницький»).
120. «Кобзар» під судом («Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук» 1924, кн. IV, підп. «Петро Стебницький»).

ІІ. Р е ц е н з і ї.

121. Записки декабриста Горбачевского («Укр. Жизнь», 1916 VII—VIII, підп. «П. С.»).
122. «Хижняков, Воспоминания земского деятеля», («Украин. Жизнь», 1916, IX, підп. «П. С.»).
123. Українська соціал-демократична робітничка партія. В. Степанюк, Я. Довбищенко, з історії українського соціал-демократичного руху 1900—1918 р.р. Харків, 1918» («Книгарь», 1919, № 16, підп. «П. Стебницький»).
124. «Д-р Дмитро Донцов, Культура примітивізму. Головні підстави російської культури. Черк. 1918» («Книгарь», 1919, № 17 і «Наше Минувле», III, підп. «П. Стебницький»).
125. «Гр. Коваленко, Оповідання з української історії для початкових шкіл. Вид. 4-те. Черк.—Київ, 1918» («Книгарь», 1919, № 18, підп. «П. Стебницький»).
126. «І. Фещенко-Чопівський, Природні багатства України, часть I. Матеріальні багатства та велика промисловість України. Київ, 1918» (там-же, підп. той самий).
127. «Світова бібліотека. № 1. Дж. Лондон, Залізна пята, № 2, Роні-Старший, По огонь. Перек. Ост. Нитка. Київ, 1918 («Книгарь», 1919, № 18, підп. «П. Стебницький»).

128. «В. Чеховський, Боротьба чехів за волю й правду в часи Івана Гуса. Черк. 1918» («Книгарь», 1919, № 19, підп. той самий).

✓ 129. «Олександр Шульгин, Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи. Статті, документи, промови. Київ 1918» (там-же, підп. той самий).

130. «Карло Каутський, Класові інтереси, класові ідеали та громадський поступ. Київ, 1919» («Книгарь», 1919, № 21, підп. той самий).

131. «Осип Маковей, Ярошенко. Історична повість. Київ, 1919» (там-же, підп. «П. Смуток»).

132. «Юліян Охримович, Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ столітті. Част. 1. Київ, 1918» («Наше Минувле», 1918, II, підп. «П. Стебницький»).

✓ 133. «М. Г. Рафес. Накануне падения гетманщины. Из пережитого 1918 года. К. 1919» («Книгарь» 1919, № 22, підп. «П. Стебницький»).

134. «М. Старицький. Облога Буші. Історична повість часів Хмельщини. Вид. 2, т - ва «Час». К. 1919» (там-же, підп. «П. Смуток»).

135. «Les Annales de l'Ukraine. Série politique. Édité par le Ministère des Affaires Etrangères. Ст. 16. Рік, місце видання і ціна не зазначені» (там-же, підп. «П. Стебницький»).

136. «Гр. Коваленко. Велика віра Азії. Оповідання про Будду Вид. Т-ва «Сіяч». Черкаси, 1918» (там-же, підп. той-же).

137. «Громада». Громадсько-кооперативний і літературний журнал. Ч. 1—9, за 1919» («Книгарь» 1919, № 23—24, підп. «П. Смуток»).

138. «Кроноткин. Комунізм і анархія. Перекл. С. Пилипенка. К. 1919» (там-же, підп. «П. Стебницький»).

139. «Народное хозяйство Украины». Ежемесячный орган Укрсовпархоза, ч. 1, 2—3, 4—5» («Книгарь» 1919, № 25—26, підп. «П. Стебницький»).

140. «І. Фещенко-Чопівський. Природні багатства України. Ч. II. Сільське господарство та сільсько-господарська промисловість. Вид. Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу. К. 1919» (Там-же, підпис той-же).

141. «Проф. В. Чирвинський. Головні корисні копалини України в звязку з її геологічною минулиною. Науково-популярний нарис. Вид. Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу. К. 1919». (Там-же, підпис той-же).

142. «Ол. Щадилів. Економічна політика України 1919. Ст. 30.

Ціна 2 карб. В-во Ц. К. Селянських спілок. Місце не означене». (Там-же, підпис той-же).

143. «Н. Ясний. Может-ли Украина быть экономически независимой? Изд. т-ва потреб. обществъ Юга Россіи. Харьк. 1918». (Там-же, підпис той-же).

144. «Російський місячник на українському ґрунті. «Объединение» 1918, IX.—«Родная земля» 1918—1919, зб. 1, 2.—«Южное дѣло» 1918, зб. 1, 2.—«Мысль» 1919, №№ 3, 7, 9, 10, 11.—«Русь» 1918, в. I.—«Малая Русь» 1918, вв. 2, 3» («Книгарь» 1919, № 27, підп. «П. Стебницький»).

145. «Ал. Ив. Савенко. Украинцы или малороссы (національное самоопредѣление населения Южной Россіи). Ростов н/Д 1919». («Книгарь» 1919, № 22, підп. той-же).

146. «А. Богданов. Червона заря (Красная звезда). Утопія. Переклав і передмову дав Остап Нитка. «В-во Космос» К. 1919». «Анатоль Франс. Пророчій сон Іпполіта Люфрена про колективізм. Переклад з французького з передмовою и додатком Остапа Нитки. В-во «Космос» К. 1919». Його-ж. Повстання анголів (Le révolte des anges). Переклав з французької Остап Нитка. В-во «Криниця», серія «Світової Бібліотеки», № 4, К. 1919. («Книгарь» 1919, № 28, підп. «П. Смуток»).

В. В збірках та колективних працях.

147. Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малорусской письменности (Прилож. к записке Имп. Академии Наук «Об отмене стеснений малорусского печатного слова», СПб. 1905, підп. «П. Стебницький»).

148. Украинский вопрос. Составлено сотрудниками журнала «Украинская жизнь» (окремі глави, без підп.).

149. Галичина, Буковина и Угорская Русь. Составлено сотрудниками журнала «Украинская Жизнь» (окремі глави, без підп.).

150. Десять літ (Отчет «Благотв. общ. изд. общеполезн. и дешев. книг» за 1908 р., підп. «П. Стебницький»).

151. Останні місяці В. Доманицького (збірник «Чистому сердцем» Київ 1912, підп. «П. Смуток»).

152. Як дійшло до всесвітньої війни (календарь «Благодійного Товариства» на 1917 р. «П. Смуток»).

153. Некрологи Хв. К. Вовка, В. Ф. Федоровського, С. С. Карасевич (календарь «Благод. Т-ва на 1919 р.», підп. «П. Стебницький»).

154. До біографії проф. Хв. К. Вовка (Збірник природничої секції Українського Наукового Т-ва, присвячений пам'яті Вовка, підп. «П. Стебницький»).

Г. В окремих виданнях.

155. Під стелями Думи. Нариси Павла Смутка. СПб. 1907.

156. П. Я. Стебницький, Україна и украинцы. Петрогр. 1917.

157. П. Я. Стебницький (П. Смуток), Українська справа. Петроград, 1917.

158. Петро Стебницький (П. Смуток), Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за р.р. 1907—1918. Київ, 1918.

159. Борис Гринченко. Нарис його життя та діяльності. Нанисав П. Стебницький. К. 1920.

Д. Белетристика, поезія, переклади.

160. Марійка, (Літературн. збірник на спомин Кониського. Київ, 1903, підп. «П. Смуток»).

161. Не по-людськи (збірник «На вічну пам'ять Котляревському» Київ, 1904, підп. «Павло Смуток»).

162. Битий шлях («Нова громада», 1906, V, підп. «П. Смуток»).

163. Самсон («Рада», 1908 р., підп. «П. Смуток»).

164. За водою («Літер. - Наук. Вістн.», 1910, V—VI, підп. «П. Смуток»).

165. Осінь («Літер. - Наук. Вістн.» 1917, XI — XII, підп. «П. Смуток»).

166. Ангелі, поема Словацького (переклад, «Літерат. - Наук. Вістн.» 1909, VII—VIII).

167. Переклади з Лермонтова: 1) Выхожу один я на дорогу... 2) Уривок. Перекл. П. Смуток. («Літ.-Наук. Вістник» 1919 року, кн. VII—IX).

168. Темрява. З Байрона. Перекл. П. Смуток. Декламатор «Слово», К. 1923.

ЗМІСТ

	Стор.
Лицар нездоланий—С. Єфремов	7— 18
Хутір Чорного Мина—А. Ніковський	19— 44
Спогади—Є. Бігановська	45— 63
П. Я. Стебницький і українська книга—О. Кисіль . .	65— 85
З літературних творів П. Я. Стебницького	87—114
Вступна стаття М. Зерова	89
Вірші:	
Осінь	97
Депутація	99
З Лермонтова	101
До Римлян	102
Молитва	105
Чолом тобі, «Книгарь»	106
Темрява	107
Лине час	111
З Ж. Ромена	112
Мікрокосм	113
Автобіографія П. Я. Стебницького	115—120
Список друкованих праць П. Я. Стебницького	121—132

355-35
-300 W

РЛ
№ 16

1

Кол. С. 30